МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПРОДУКТИВНОСТІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

Оцінка діяльності молокопродуктового підкомплексу АПК у довоєнний період та в умовах війни

МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПРОДУКТИВНОСТІ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

Оцінка діяльності молокопродуктового підкомплексу АПК у довоєнний період та в умовах війни

Київ-2024

УДК 637.1+636.2](477)''362/364''
О-93

Автори: В. М. Івченко, О. С. Зірнзак, А. Л. Солошонок, О. М. Полонська, О. Е. Майданюк

Друкується за рішенням вченої ради Українського науково-дослідного інституту продуктивності агропромислового комплексу (протокол № 1 від 6 січня 2025 р.)

О-93 **Оцінка** діяльності молокопродуктового підкомплексу АПК у довоєнний період та в умовах війни / В. М. Івченко, О. С. Зірнзак, А. Л. Солошонок, О. М. Полонська та ін. Київ : НДІ «Украгропромпродуктивність», 2024. 42 с.

Досліджено стан молокопродуктового підкомплексу України у передвоєнні роки та у воєнний період. Проаналізовано динаміку виробництва молока, поголів'я корів та їх продуктивності за категоріями господарств, середні ціни реалізації молока господарствами усіх категорій. Висвітлено показники надходження молока на переробні підприємства, структуру надходження від різних джерел та середні ціни закупівлі молока переробними підприємствами. Визначено цінові тенденції у сфері закупівлі молока в Україні та країнах ЄС. Охарактеризовано основні показники виробництва готових молочних продуктів, їх імпорту та експорту. Запропоновано напрями розвитку вітчизняного молокопродуктового підкомплексу з урахуванням викликів та загроз сьогодення.

Наведені матеріали за потреби можуть бути використані фахівцями різних напрямів діяльності для аналізу сучасних тенденцій функціонування молокопродуктового підкомплексу України.

Без права перевидання. Відтворення або використання матеріалу, що міститься в інформаційному продукті, для освітніх або некомерційних цілей вирішується без отримання попередньої письмової згоди власників авторського права за умови посилання на його повну бібліографічну назву згідно з ДСТУ 7.1:2006. Відтворення або використання матеріалу, що міститься в цьому інформаційному продукті, для перепродажу, інших комерційних цілей або угод (договорів) на розробку науково-дослідних робіт забороняється без отримання попередньої згоди власників авторського права. Ці умови відносяться і до видань попередніх років. Заявку на отримання такого дозволу слід направляти науково-організаційному відділу НДІ «Украгропромпродуктивність» за адресою: 03035, м. Київ, пл. Солом'янська, 2, або електронною поштою: uapp_god@ukr.net

УДК 637.1+636.2](477)''362/364''

© Івченко В. М., Зірнзак О. С., Солошонок А. Л, Полонська О. М. та ін., 2024

ЗМІСТ

ВСТУП……..		4
1	Ретроспективний аналіз стану молокопродуктового підкомплексу України (довоєнний період)…….	7
1.1	Аналітичний огляд молочного сектору тваринницької галузі агропромислового комплексу…….	7
1.2	Дослідження основних показників діяльності молокопереробної галузі……..	18
1.3	Експорт та імпорт молочних продуктів…… …….	20
2	Загальна характеристика функціонування вітчизняного молокопродуктового підкомплексу у воєнний час…….	23
2.1.	Основні результати діяльності сектору молочного скотарства	23
2.2.	Тенденції у сфері виробництва молочних продуктів……	31
2.3.	Експортно-імпортні позиції ринку молока і молочних продуктів України……..	35
ВИСНОВКИ……		38
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ……..		41

ВСТУП

Молокопродуктовий підкомплекс становить складову агропромислового комплексу України і включає в себе сукупність підприємств сільськогосподарського та промислового виробництва, які зосереджені на виробництві, переробленні та збуті молочної продукції. Найпоширенішим продуктом є коров'яче молоко, частка якого досягає 83 % усього обсягу молока, яке виробляється у світі. У структурі валової продукції тваринництва на виробництво молока припадає понад третина обсягу, у структурі доходів від реалізації продукції цієї галузі – приблизно 26 % [1, 2, 3]. Саме тому доцільно проаналізувати тенденції виробництва, переробки та збуту молочної продукції для визначення майбутнього вектора розвитку молокопродуктового підкомплексу України.

Ринок молока і молокопродуктів має пріоритетне значення не тільки в агропромисловому комплексі, а й загалом в національній економіці України. Процеси, які відбувалися останнім часом в економіці, призвели до суттєвих змін на ринку продовольства в цілому, і, зокрема, на ринку молока і молочних продуктів. Збільшилася чисельність учасників ринку, змінилася участь останніх у формуванні кінцевого продукту, посилилася їхня самостійність, вагомішими стали економічні цілі діяльності, що знайшло відображення в зміні асортименту та якості пропонованої на ринок продукції, формуванні пропозиції продукції, цін та фінансових результатів господарювання. Нові українські реалії та інтеграційні наміри держави вимагають нових підходів щодо оцінки цих процесів, розробки конкретних напрямів дій на перспективу.

Негативні процеси на ринку молока і молочної продукції стали передусім наслідком проблем, які накопичилися в первинній ланці ланцюга виробник-споживач – у молочному скотарстві. Серед них як особливо важливі виділяються скорочення поголів'я корів, відсутність чіткої спеціалізації і концентрації виробництва, розбалансованість кормової бази, недосконалість виробничої інфраструктури, фактична відсутність чіткої регламентації між учасниками ринку молока. Наразі відсутня продумана й обгрунтована стратегія розвитку та співпраці учасників ринку [4]. Однак за будь-яких умов як у сучасних реаліях, так і на перспективу, актуальними залишаються належне забезпечення підприємств молокопереробної галузі необхідною кількістю сировини та ефективна цінова політика.

В Україні відбуваються політичні та соціально-економічні трансформації, які безумовно ускладнюють аналітичні дослідження реального стану та прогнозні припущення. Невизначеність посилюється активною фазою інтеграції вітчизняної економіки в глобальне середовище. Тому вирішення традиційних проблем вимагає врахування кожного разу нових факторів, розрахунку кількісної оцінки їх впливу та відповідно розробки нових науково обґрунтованих управлінських підходів. Це повною мірою стосується молочної галузі, де очевидною є нерозвиненість ринкової інфраструктури і відносин між виробниками молока, його переробниками та іншими агентами ринку. Вагомі

прорахунки у системі реформування агропродовольчого сектору спричинили зниження ефективності діяльності вітчизняних підприємств і молочного тваринництва, і молокопереробної галузі. До цього призвели також новітні кардинальні зміни й виклики, пов'язані з новими зовнішньоекономічними і внутрішніми умовами розвитку [5, 6, 7].

На кон'юнктуру внутрішнього ринку молока впливає низка важливих економічних чинників, основними серед яких є зниження реальних доходів громадян у зв'язку із суттєвим розривом між динамікою зростання споживчих цін і номінальним рівнем доходу більшості споживачів, що призводить до скорочення купівельної спроможності. Як наслідок відбувається зниження споживання молока та молокопродуктів, зростання попиту на низькоякісну та дешеву продукцію [8].

Одним із найважливіших та гострих у молокопереробній галузі постає питання сировинної бази. Від наявності потрібної кількості молока, що відповідає високим стандартам якості, залежить не лише стабільність роботи та фінансовий стан підприємства, а й сама можливість його існування. Окрім того, скорочення сировинної бази може негативно вплинути на якість кінцевого продукту та, безумовно, підвищує конкуренцію за ресурси серед виробників. Наявність виробників молока найвищого класу, форма їх організації та умови кооперації із переробниками, географічне розміщення, зумовлює діяльність галузі в будь-якій країні [9].

Війна між Україною та росією негативно відобразилася на суспільно-політичному житті країни, що характеризується численними людськими жертвами, зруйнованими містами та селами і порушеннями тісних взаємозв'язків між суб'єктами господарювання. Подібний стан речей спостерігається і в молочному скотарстві. На відміну від інших галузей сільського господарства на технологічний процес виробництва молока не впливають негативні чинники зовнішнього середовища військового стану, такі, як відсутність світла, пального тощо [10]. Однак під впливом негативного зовнішнього середовища відбувається поглиблення кризових явищ у молочному скотарстві, що відображається у зниженні основних показниках діяльності суб'єктів підприємництва у сфері агробізнесу – виробників молока. У 2021 році Україна виробила 8,72 млн тонн молочної сировини, зокрема: сільськогосподарські підприємства – 2,75 млн тонн, господарства населення – 5,97 млн тонн. Молокопереробні підприємства закупили майже 3,2 млн тонн сирого молока для подальшої переробки на масло, молоко та вершки (сухі й згущені), сир, сироватку тощо.

Варто зауважити, що високотехнологічні господарства корпоративного аграрного сектору – виробники молока виявилися чутливішими до загроз, які виникли під час дії воєнного стану. Військові дії на тимчасово окупованих територіях України призвели до проблем збуту, оскільки ланцюжки постачання молока на переробку до підприємств зруйновані. Крім того, частину кормів та ветеринарних препаратів Україна імпортувала. Через війну та логістичні проблеми частину цих закупівель наразі здійснювати неможливо. У зв'язку з цим більшість з них змушена була збувати корів на забій. Також об'єкти виробничого

призначення стали об'єктами обстрілів російських військових, що призвело до загибелі сільськогосподарських тварин.

Нині більш стійкими до негативних проявів зовнішнього середовища, які викликані військовим станом, виявилися малі та середні суб'єкти підприємницької діяльності у сфері агробізнесу (з поголів'ям дійного стада до 100 корів).

Необхідно відзначити високий рівень стійкості особистих селянських господарств (ОСГ) у період функціонування військового стану. Так, проведені дослідження науковців довели, що саме в умовах прояву деструктивних явищ у суспільно-політичному житті проявляється стійкість ОСГ.

Основними викликами, з якими сільськогосподарські підприємства та господарства населення – виробники молока стикнулися в період військових дій, визнано наступні:

- порушена логістика і втрата сировинно-збутових ланцюжків;
- нестача обігових коштів;
- нестача виробничих ресурсів: кормів, ветпрепаратів, племматеріалу тощо;
- дефіцит і здорожчання палива;
- нестача кадрів через вимушену міграцію, мобілізацію;
- втрати виробничих ресурсів (тварини, приміщення, сільськогосподарська техніка тощо);
- втрата фінансово-управлінської документації;
- у постраждалих та окупованих регіонах: ризики втратити врожай грубих кормів, зернових;
- в окупованих регіонах: крадіжки техніки та зерна загарбниками, ризик вимушеної ліквідації (частини) стада, тиск і пряма фізична загроза від окупаційної влади, відсутність електроенергії та зв'язку тощо.

Структурні зміни у секторі молочного скотарства розпочалися ще до початку російської військової агресії, а умови воєнного стану стали каталізатором відповідних процесів. Як наслідок, сектор молочного скотарства в Україні останніми роками зазнав суттєвих структурних деформацій, які в найближчій перспективі тільки посиляться [11].

Аналіз показує, що резерви для підвищення ефективності молочного скотарства в Україні далеко не вичерпано, бо середній надій від однієї корови у сільгосппідприємствах поки що не перевищує 7 тис. кілограмів. Ураховуючи відповідні показники країн із розвиненим сектором молочного скотарства, можна стверджувати про доцільність подальшого удосконалення технологій утримання корів для підвищення ефективності цього виду сільськогосподарської діяльності.

РОЗДІЛ 1. РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ МОЛОКОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ (ДОВОЄННИЙ ПЕРІОД)

1.1. Аналітичний огляд молочного сектору тваринницької галузі агропромислового комплексу

Аналітичний огляд проведено відповідно до узагальнених даних Держстату України [12, 13].

В Україні на розвиток молокопродуктового підкомплексу перш за все впливає такий чинник, як чисельність поголів'я корів. У галузі молочного скотарства сільського господарства загалом у 2021 році середньорічне поголів'я корів знизилося порівняно з 1990 роком у 5,4 раза, з 2000 роком – у 3,2 раза, з 2010 роком – в 1,7 раза.

Таблиця 1

Динаміка поголів'я, продуктивності корів і виробництва молока

Рік	Господарства усіх категорій			Сільськогосподарські підприємства			Господарства населення		
	поголів'я корів на кінець року, тис. гол.	продуктивність корів, кг	виробництво молока, тис. т	поголів'я корів на кінець року, тис. гол.	продуктивність корів, кг	виробництво молока, тис. т	поголів'я корів на кінець року, тис. гол.	продуктивність корів, кг	виробництво молока, тис. т
1990	8378	2863	24508	6192	2941	18634	2186	2637	5874
2000	4958,3	2359	12658	1851	1588	3669	3107,3	2960	8989
2005	3635,1	3487	13714	866,2	2952	2583	2768,9	3643	11132
2010	2631,2	4082	11249	589,1	3975	2217	2042,1	4110	9032
2011	2582	4174	11086	584	4109	2246	1998	4192	8840
2012	2554	4361	11378	575	4676	2535	1979	4276	8842
2013	2509	4446	11488	565	4827	2583	1944	4343	8906
2014*	2262,7	4508	11133	529,2	5027	2648	1733,5	4363	8485
2015*	2166,6	4644	10615	505,1	5352	2669	1661,5	4437	7946
2016*	2108,9	4735	10382	484,6	5643	2706	1624,3	4473	7676
2017*	2017,8	4820	10281	466,6	6025	2766	1551,2	4480	7515
2018*	1919,4	4922	10064	467,8	6190	2756	1451,6	4559	7309
2019*	1788,5	4976	9663,2	438,6	6101	2728,6	1349,9	4630	6934,6
2020*	1673,0	5129	9263,6	423,9	6634	2761,2	1249,1	4666	6502,4
2021*	1544,0	5155	8713,9	424,6	6863	2767,7	1119,4	4604	5946,2
2021 рік у % до:									
1990	*18,4*	*180,1*	*35,6*	*6,9*	*233,4*	*14,9*	*51,2*	*174,6*	*101,2*
2000	*31,1*	*218,5*	*68,8*	*22,9*	*432,2*	*75,4*	*36,0*	*155,5*	*66,1*
2010	*58,7*	*126,3*	*77,5*	*72,1*	*172,7*	*124,8*	*54,8*	*112,0*	*65,8*
2020	*92,3*	*100,5*	*94,1*	*100,2*	*103,5*	*100,2*	*89,6*	*98,7*	*91,4*

*Без урахування тимчасово окупованих територій; складено і розраховано за даними Держстату України [12].

Кількість корів у сільськогосподарських підприємствах у 2021 році порівняно з 1990 роком зменшилася в 14,5 раза, з 2000 роком – у 4,4 раза, з 2010 роком – у 1,4 раза. У господарствах населення ці показники відповідно зменшилися у 2 рази, у 2,8 раза та в 1,8 раза (табл. 1).

Аналіз наведених даних показує, що продуктивність корів у господарствах усіх форм власності підвищилася у 2021 році порівняно з 1990 роком у 1,8 раза, а в 2000 та 2010 роках – у 2,2 і 1,3 раза відповідно. У сільськогосподарських підприємствах у 2021 році надій на корову збільшився проти 1990, 2000 і 2010 років відповідно в 2,3, 4,3 і 1,7 раза. Господарства населення у 2021 році підвищили продуктивність корів щодо 1990, 2000 і 2010 років у 1,7, 1,6 і 1,1 раза відповідно.

Стрімке скорочення поголів'я корів, особливо в сільськогосподарських підприємствах, стало основним чинником згортання виробництва молока. Так, у 2021 році його обсяги в господарствах усіх категорій зменшилися порівняно з 1990, 2000 і 2010 роками відповідно у 2,8, 1,5 та 1,3 раза. Натомість проти 1990 і 2000 років обсяг виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах став меншим у 2021 році у 6,8 та у 1,3 раза відповідно. У господарствах населення у 2021 році валове виробництво молока знизилося порівняно з 2000 і 2010 роками в 1,5 раза, Найбільший обсяг виробництва молока в господарствах населення, що становив 11,1 млн т, за досліджуваний період припадає на 2005 рік. Отже, звідси стає зрозуміло, що в сільськогосподарських підприємствах поголів'я корів скорочується швидше, ніж у господарствах населення.

Однак продуктивність корів у господарствах населення підвищується повільніше, ніж у сільськогосподарських підприємствах. Темпи спаду поголів'я корів у господарствах населення випереджають темпи підвищення продуктивності корів, а в сільськогосподарських підприємствах вони наздоганяють темпи скорочення поголів'я. Тоді як з 2010 року сільськогосподарські підприємства поступово нарощують виробництво молока, у господарствах населення воно скорочується, що пов'язано з багатьма чинниками впливу на розвиток галузі молочного скотарства. Зокрема значно зменшилася кількість господарств населення, які утримували одну чи кілька корів.

Проведений аналіз офіційної статистики засвідчив, що на кінець 2021 року порівняно з відповідним періодом минулого року поголів'я корів у всіх категоріях господарств зменшилося на 129,0 тис. голів і становить 1544,0 тис. голів (рис. 1). У сільськогосподарських підприємствах відбулося зростання на 0,7 тис. голів, у господарствах населення – зниження на 129,6 тис. голів.

Основний масив поголів'я корів у всіх категоріях господарств на 1 січня 2022 року сконцентрований у Хмельницькій (122,8 тис. голів), Вінницькій (107,8 тис. голів), Полтавській (102,4 тис. голів) областях. Найменша кількість поголів'я у цій категорії у Луганській області – 18,1 тис. голів, а також у Донецькій і Запорізькій областях – відповідно 23, 9 та 28,4 тис. голів. Зазначимо, що у Запорізькій області за рік поголів'я корів зменшилося на 25,8 %. Це падіння виявилось найбільш стрімким серед усіх регіонів України.

Рис. 1. Поголів'я корів в Україні у 2020–2021 роках, тис. голів

Виробництво молока в усіх категоріях господарств за січень – грудень 2021 року зменшилося порівняно з попереднім роком на 544,5 тис. т (5,9 %), у тому числі в сільськогосподарських підприємствах на 10,8 тис. т (0,4 %), у господарствах населення – на 533,7тис. т, або на 8,2 % (рис.2).

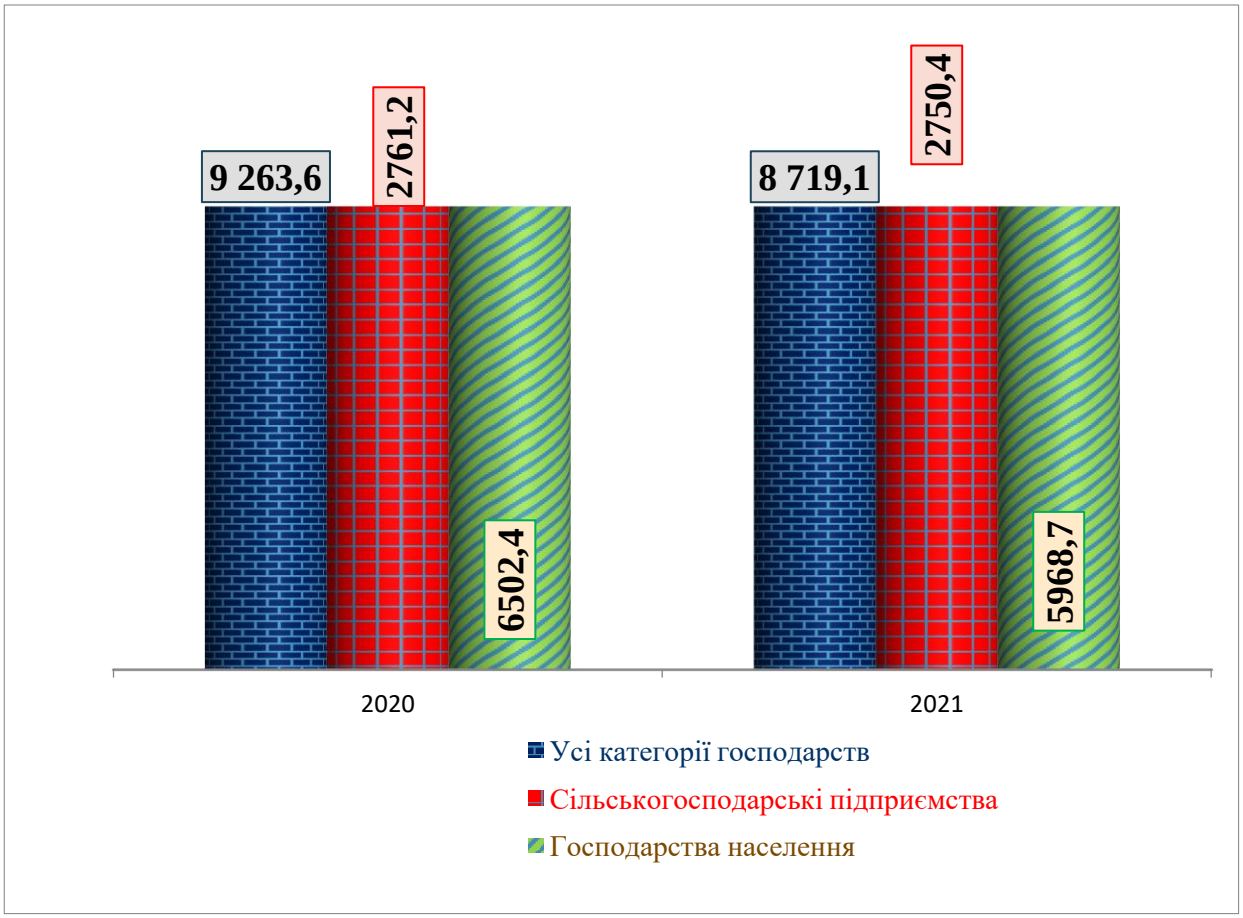

Рис. 2. Виробництво молока у 2020-2021 роках, тис. т

Якщо розглядати у регіональному аспекті, то найбільше вироблено молока у січні – грудні 2021 року в усіх категоріях господарств Полтавської, Вінницької, Хмельницької, Житомирської областей (відповідно 691,8; 684,9 та 643,8; 486,7 тис. т), найменше – у Луганській, Донецькій, Запорізькій та Чернівецькій областях – відповідно 102,0; 144,1; 180,6 та 236,3 тис. т (рис. 3).

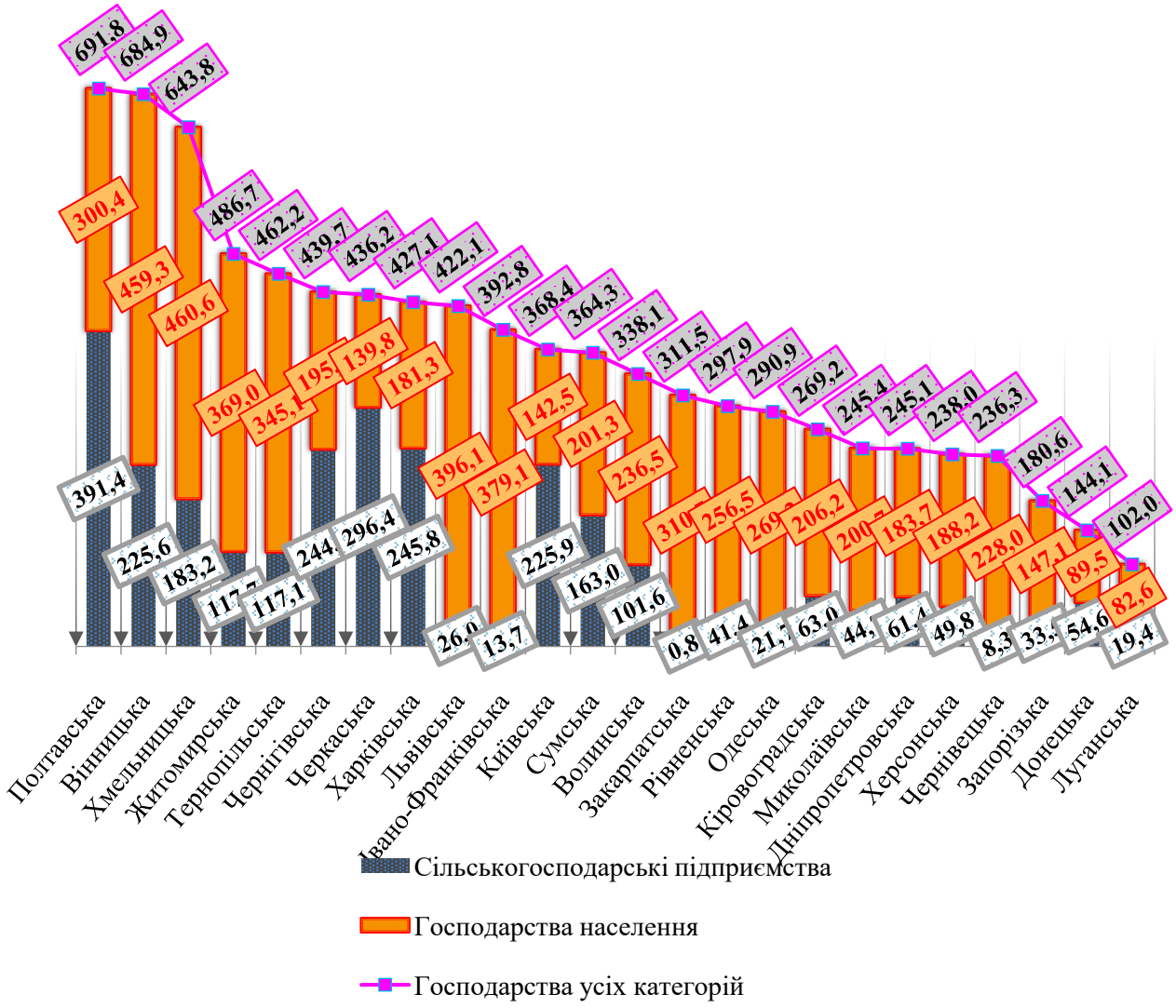

Рис. 3. Виробництво молока за січень-грудень 2021 року по регіонах, тис. т

У січні–грудні 2021 року спостерігалося щомісячне зменшення виробництва молока в усіх категоріях господарств порівняно з відповідним періодом 2020 року. Найбільше зниження відбулося у липні (-79.6 тис. т), серпні (-71.3 тис. т) та у червні (-64,8 тис. т). Найвищі показники виробництва молока в обидва аналізовані періоди припадають на травень, червень та липень. Показники першого та останнього місяців перебувають практично на одному рівні (рис. 4).

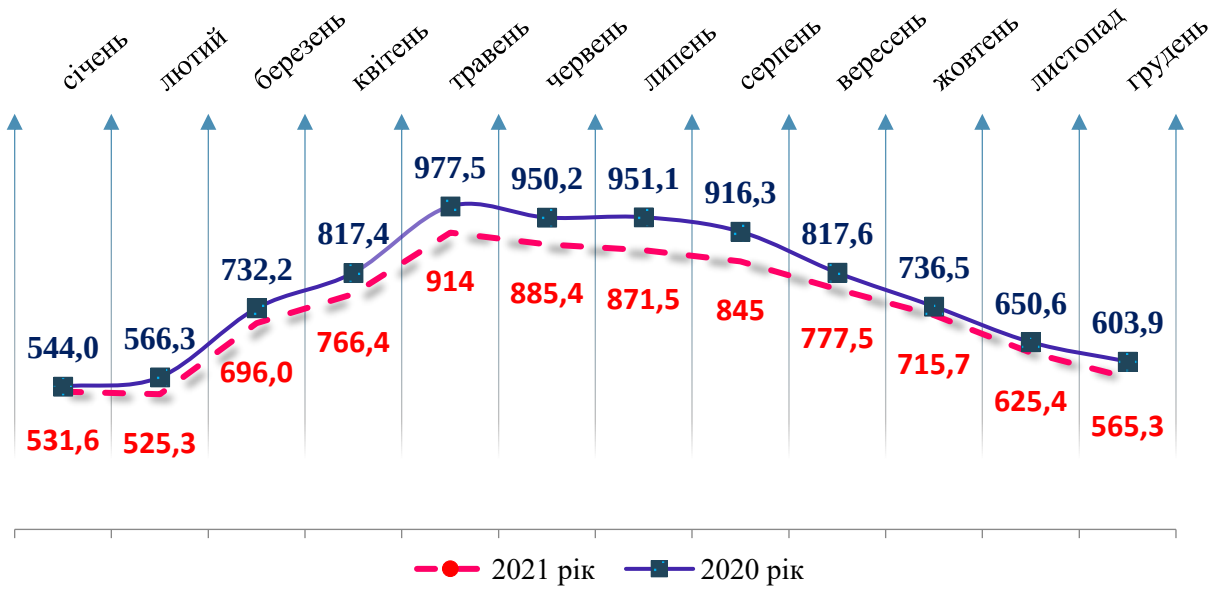

Рис. 4. Динаміка виробництва молока в усіх категоріях господарств по місяцях, тис. т

У сільськогосподарських підприємствах у період з січня по грудень 2021 року впродовж більшості місяців спостерігалися незначні відмінності у обсягах виробництва молока порівняно з минулим роком (рис.5). Найсуттєвіше зниження зафіксовано у липні (-19,3 тис. т), зростання – у вересні (+10,4 тис. т).

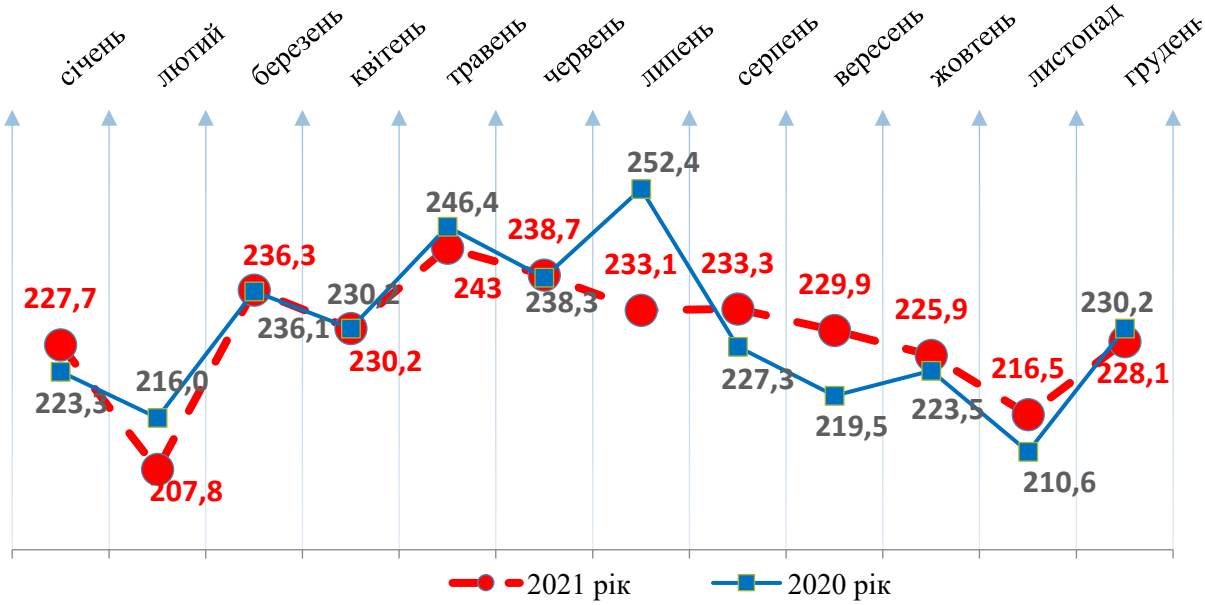

Рис. 5. Динаміка виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах по місяцях, тис. т

Господарства населення за січень – грудень 2021 року мали стабільну щомісячну тенденцію до зменшення виробництва молока (рис. 6). Найбільшим виявилося зниження у червні, липні та серпні – відповідно на 65,2 тис. т, 68,1 тис. т та 64,1 тис.т.

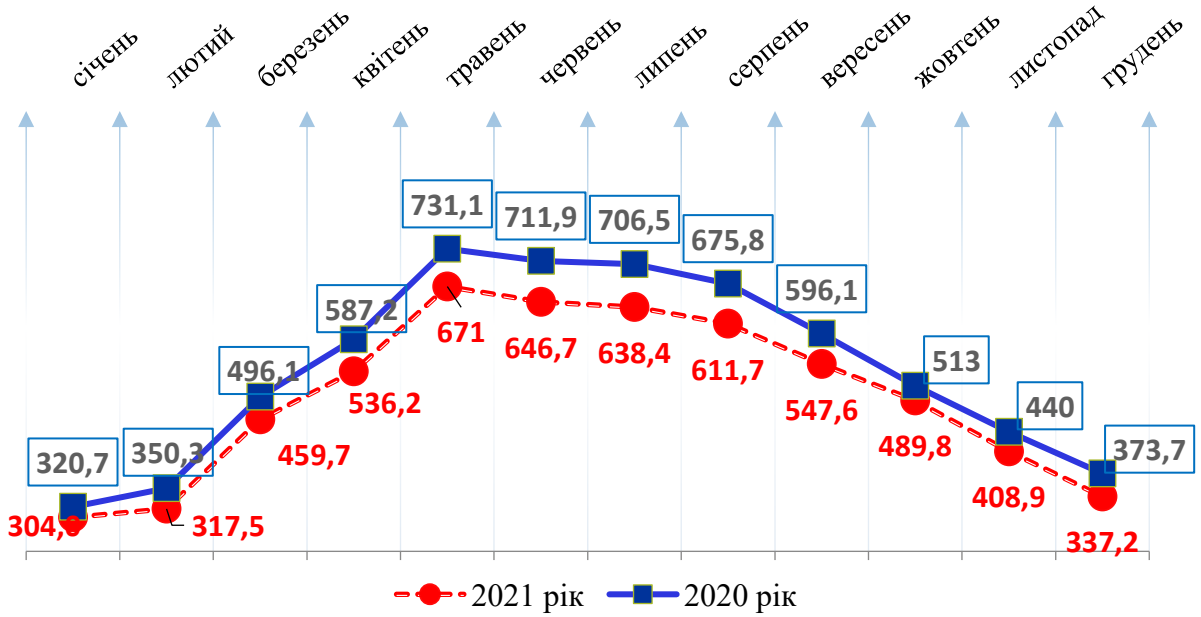

Рис. 6. Динаміка виробництва молока у господарствах населення по місяцях, тис. т

У зв'язку з тим, що досліджується діяльність усього молокопродуктового підкомплексу, доцільно проаналізувати і показники надходження молока на переробні підприємства. За січень – грудень 2021 року на перероблення надійшло 3197,8 тис. т молока, що на 8,9 % менше порівняно з відповідним періодом минулого року (табл. 2).

Таблиця 2

Надходження молока на переробні підприємства із різних джерел

Показник	2021 р.	2020 р.	2021 р. до 2020 р., %
Загальна маса надходження молока сирого	**3197,8**	**3511,8**	**91,1**
Із нього:			
Куплено	**3031,9**	**3289,1**	**92,2**
У тому числі у:			
підприємств	2477,9	2556,0	96,9
населення	554,0	733,1	75,6
Молоко, яке надійшло на перероблення на давальницьких засадах	**148,1**	**202,6**	**73,1**
Молоко власне вироблене, яке надійшло на переробку	**17,8**	**20,1**	**95,8**

У досліджуваному періоді порівняно з 2020 роком обсяги закупівлі у середньому знизилися на 7,8 %, у тому числі від сільськогосподарських підприємств на 3,1 %, від господарств населення на 24,4%. Також зменшились обсяги перероблення молока, яке надійшло на давальницьких засадах – на 26,9 %, а також власне виробленого підприємствами – на 4,2 %.

Найбільші обсяги закупівлі молока за січень – грудень 2021 року здійснили переробні підприємства Вінницької, Полтавської, Черкаської, Рівненської та Житомирської областей – відповідно 502,0; 346.7; 211,4; 202.1 та 162,1 тис. т.

Важливим у характеристиці молокопродуктового комплексу є аналіз товарності молока в Україні. Товарність молока – це його кількість, що надійшла у переробку на молочні заводи у відсотках до загального його виробництва. В Україні, порівняно з країнами ЄС, товарність молока низька – за даними 2021 року 34,8 %. Для порівняння: товарність молока у Німеччині 95 %.

Фактично товарність це показник індустріалізації галузі. Він демонструє, яка частка ринку належить переробним підприємствам, а яка являє собою самоорганізований напівтіньовий ринок, який забезпечує виробництво, переробку та збут молока та молочних продуктів дуже різними каналами, не завжди легальними, поза обліком і часто поза податковою системою. В Україні 68,5 % молока виробляється у господарствах населення. І лише невелика його частка надходить у переробку. Зокрема у загальному обсязі закупівлі сировини заводами у 2021 році це близько 10 % [14].

За січень – грудень 2021 року по всіх категоріях господарств вісім областей мали товарність молока більшу, ніж у середньому по Україні. Найвища товарність (73,3 %) була у Вінницькій області. По п’ятнадцяти областях дані офіційної статистики не оприлюднюються.

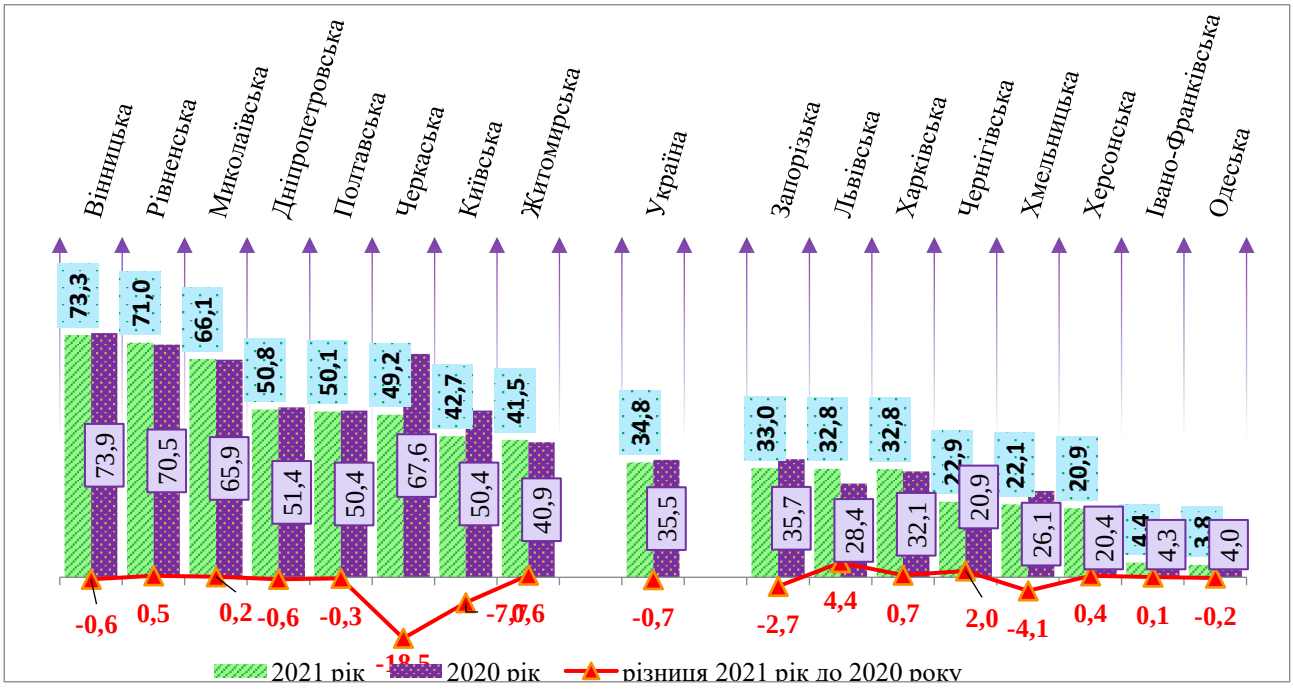

Рис. 7. Товарність молока у господарствах усіх категорій, %

Середня товарність молока в сільськогосподарських підприємствах за січень–грудень 2021 року становила 90,1 %, що на 2,5 % менше проти відповідного періоду минулого року. Водночас у господарствах населення цей показник становить лише 9,3 %, що на 2,0 % менше від аналогічного періоду минулого року.

Чільне місце серед чинників, які впливають на виробництво готової молочної продукції, посідає якість закупленого переробними підприємствами сирого молока. У 2021 році на переробні підприємства надійшло молоко від сільськогосподарських підприємств переважно 1-го, екстра та вищого ґатунків.

За даними рис. 8, кількість молока ґатунку екстра складає 973,2 тис. т або 32 %, вищого ґатунку – 875,4 тис. т або 29%, 1-го ґатунку – 1049,4 тис. т, або 35 %, 2-го ґатунку – 124,3 тис. т, або 4 %, негатункового – 5,0 тис. т, або 0,5 %.

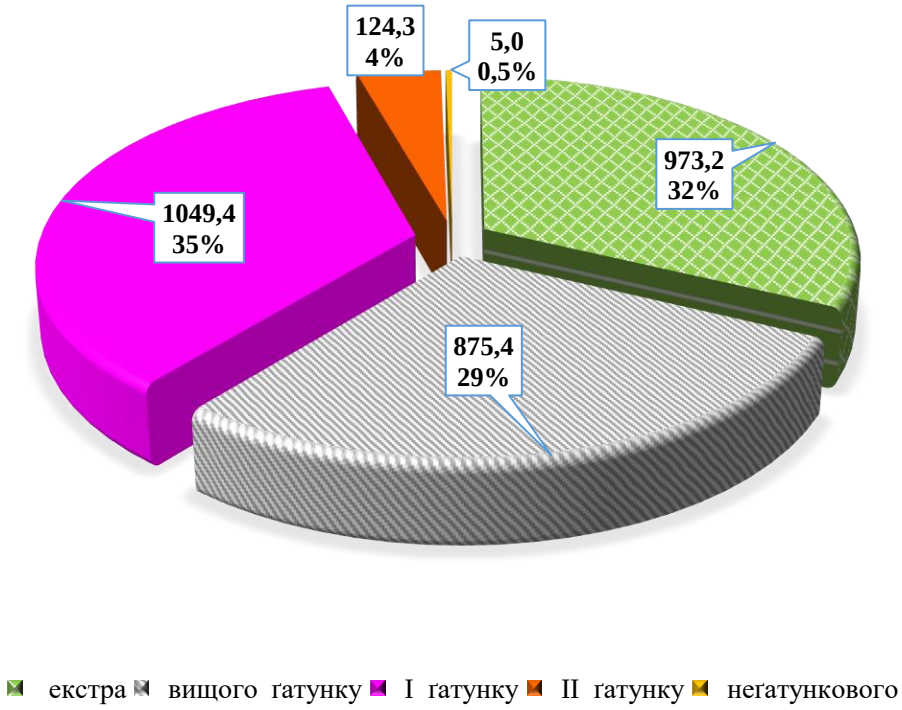

Рис. 8. Якість молока, проданого сільськогосподарськими підприємствами переробникам за січень-грудень 2021 року, тис. т/%

Якісні показники молока, купленого переробними підприємствами від сільськогосподарських підприємств, мають наступну динаміку порівняно з минулим роком. Так, кількість молока екстра за січень-грудень 2021 року збільшилася проти відповідного періоду 2020 року на 88,0 тис. т (+9,9 %). Решта категорій мають ті чи інші показники зниження до попереднього року (табл. 3).

У цілому якість виробництва сирого молока у сільськогосподарських підприємсивах значною мірою вища у порівнянні з господарствами населення, що насамперед пов’язано з технологією його виробництва та можливостями для охолодження, зберігання й транспортування.

Таблиця 3

Порівняльні показники якості молока від сільськогосподарських підприємств за 2020-2021 роки

Гатунок	2021 р., тис. т	2020 р., тис. т	Відхилення 2021 р. до 2020 р.	
			тис. т	%
Екстра	973,2	885,2	+88,0	+9,9
Вищий	875,4	875,9	-0,5	-0,1
Перший	1049,4	1361,9	-312,5	-23,0
Другий	124,3	150,6	-26,3	-17,5
Негатункове	5,0	13,3	-8,3	-62,4

Складено і розраховано за даними Держстату.

Оскільки у загальному обсязі виробництва сирого молока на господарства населення припадає за аналізований період близько 70,0 %, досліджено якість його при закупівлі переробними підприємствами. За даними Держстату визначено, що маса молока коров'ячого сирого в перерахунку на молоко встановленої базисної жирності складає 554,0 тис. т, або на 24,4% менше, ніж у відповідному періоді 2020 року. При цьому виробництво молока ґатунку екстра відсутнє, вищого – становить 0,7 тис. т (0,1 %), 1-го ґатунку – 435,8 тис. т (78,7 %), 2-го ґатунку – 108,4 тис. Т (19,6 %), негатункове – 9,1 тис. т (1,6 %).

Упродовж останніх років в Україні прискорюється експорт, у тому числі молочних продуктів, а його обсяги знаходяться в прямій залежності від якості виробленого і закупленого сирого коров'ячого молока переробними підприємствами.

Найдинамічнішою характеристикою аграрного ринку виступають ціни на сільськогосподарську продукцію. Вони чутливо реагують на вплив численних економічних, технологічних, погодних, соціально-політичних чинників й у свою чергу визначають вектори і темпи розвитку окремих сільськогосподарських галузей, рівень продовольчої безпеки країни. Значна диференціація та коливання в динаміці цін реалізації сільськогосподарської продукції свідчать про слабку керованість процесами на агропродовольчому ринку. Цінова нестабільність зумовлює необхідність здійснення моніторингу та системного аналізу цін на продукцію сільськогосподарських товаровиробників [15].

Середня реалізаційна ціна молока та молокопродуктів, проданих сільськогосподарськими підприємствами за всіма напрямами у січні – грудні 2021 року по Україні становила 10301 грн/т. Водночас діапазон реалізаційних цін по регіонах коливався від 9422 грн/т у Івано-Франківській області до 11148 грн/т у Дніпропетровській. У восьми областях середня закупівельна ціна на молоко була вищою від середньої по Україні (рис. 9).

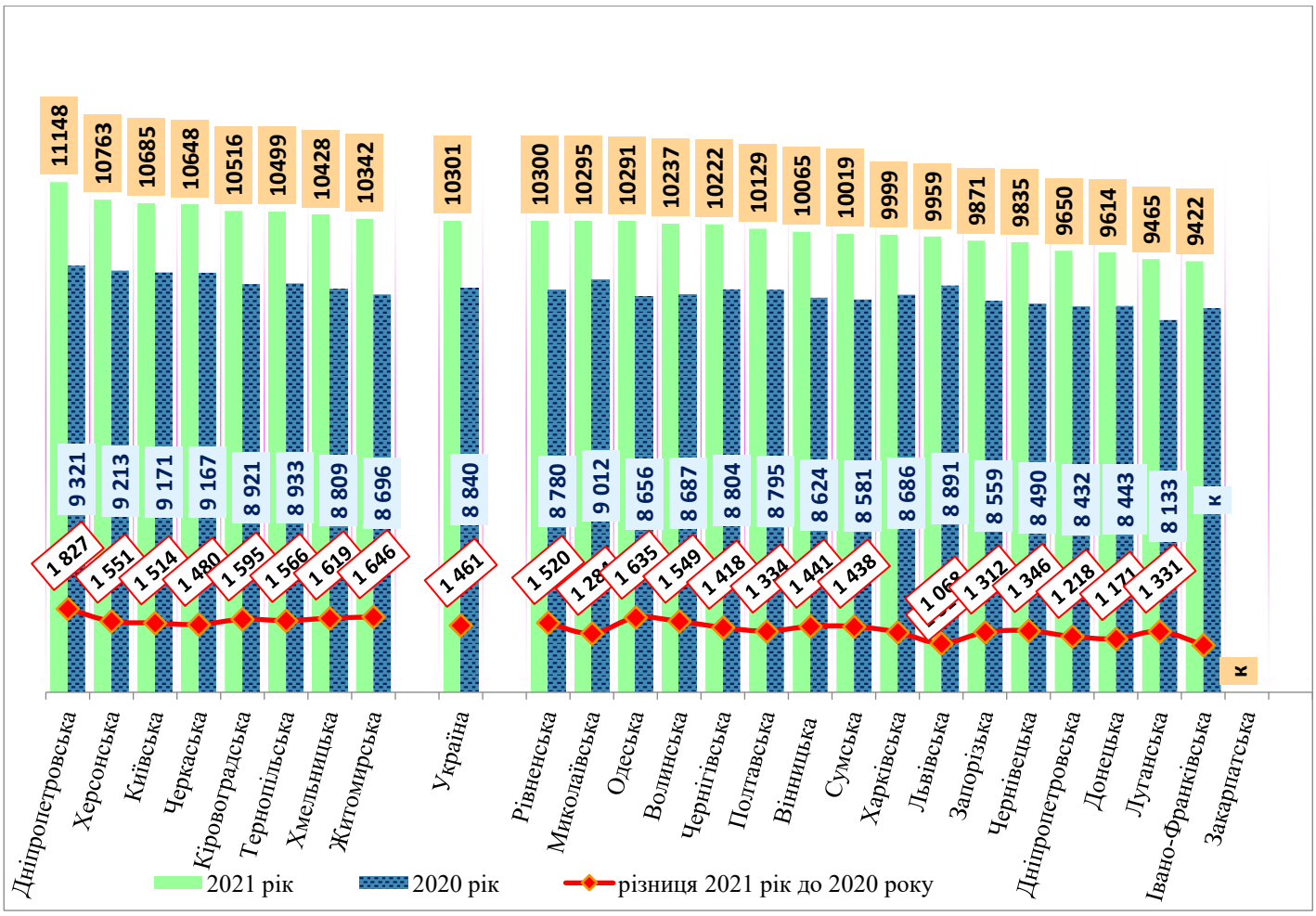

Рис. 9. Середні ціни на молоко, реалізоване сільськогосподарськими підприємствами за усіма напрямами у січні-грудні 2021 року, грн/т

Станом на 1 січня 2022 року порівняно з аналогічним періодом 2021 року середня ціна реалізації молока аграрними підприємствами зросла на 16,5 %.

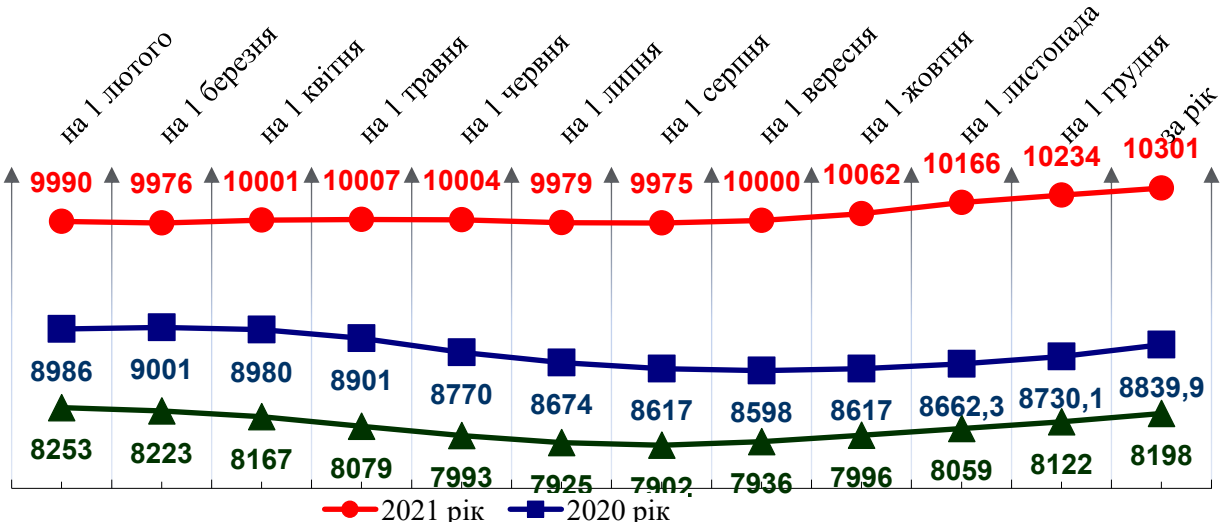

Рис. 10. Динаміка середніх цін на молоко, реалізоване сільськогосподарськими підприємствами за усіма напрямами у січні-грудні 2021 року, грн/т

За даними Держстату найвища ціна на молоко, куплене переробниками у сільськогосподарських підприємствах у січні – грудні 2021 року, була в Херсонській області – 10628 грн/т. За найнижчою ціною, а саме 9310 грн/т, скуповувалося молоко у Запорізькій області.

Шість областей – Херсонська, Вінницька, Рівненська, Житомирська, Київська та Хмельницька мали ціну вищу за середню по Україні, яка становила 9936 грн/т.

Усього наявні дані по 9 регіонах. Інші не оприлюднили показники мотивуючи забезпеченням виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності інформації.

Середня ціна купівлі молока від господарств населення у січні – грудні 2021 року становила 6921 грн/т, що більше за минулий рік на 1347 грн/т (рис. 11).

У 5 регіонах, а саме Запорізькій, Вінницькій, Херсонській, Рівненській та Хмельницькій областях ціни на молоко від господарств населення були вищими, ніж середня по Україні.

Найвища ціна склалася у Запорізькій області – 7242 грн/т, найнижча – у Миколаївській (6649 грн/т).

П'ятнадцять областей не оприлюднюють дані з причини, вказаної вище.

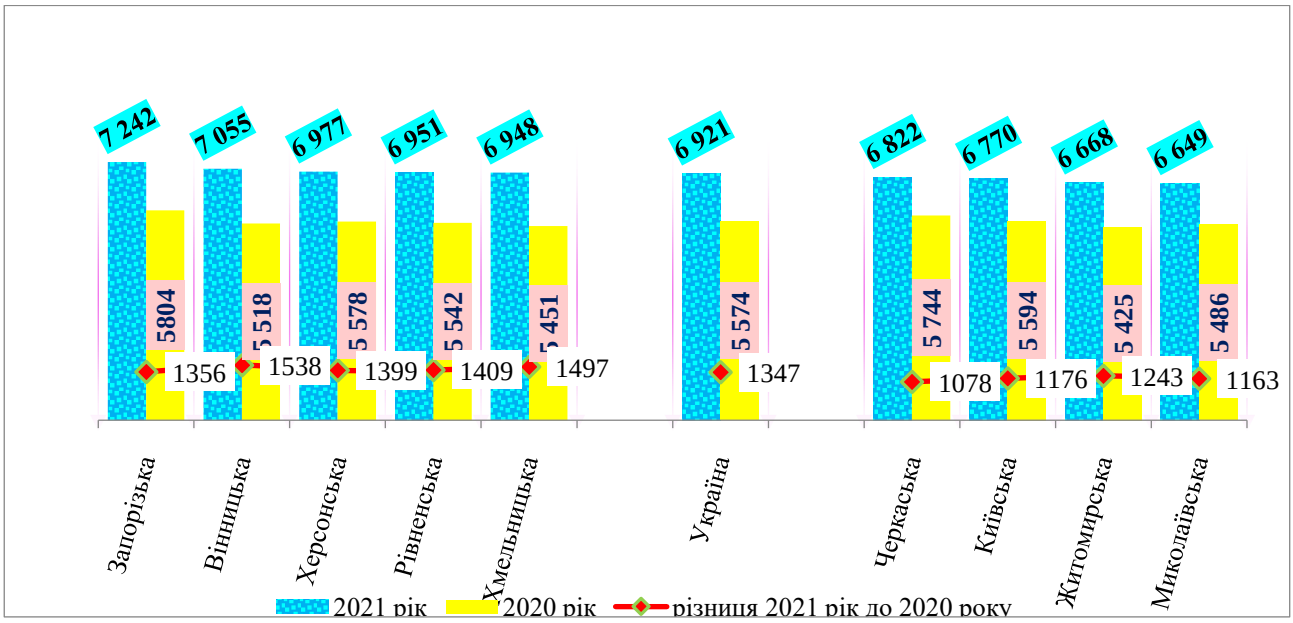

Рис. 11. Середні ціни на молоко та молочні продукти, продані переробним підприємствам господарствами населення, грн/т

Варто зауважити, що у січні – грудні 2021 року порівняно з таким же періодом 2020 року зменшено кількість закупівельних пунктів, які здійснюють приймання молока від господарств населення, на 119 одиниць. Найбільше зменшення відзначено у Хмельницькій та Тернопільській областях – відповідно на 89 та 44 одиниці. Водночас у Вінницькій області кількість таких пунктів зросла на 219 одиниць.

1.2. Дослідження основних показників діяльності молокопереробної галузі

Результати у таблиці 4 свідчать, що впродовж 2021 року в Україні за даними Держстату порівняно з 2015 роком із 12 основних груп молочних продуктів зниження обсягів виробництва спостерігали для 7 груп, серед них найбільше – молоко сухе знежирене (на 42,0 %), молоко та вершки згущені (на 29,7%), молоко та вершки незгущені жирністю не більше ніж 1 % (на 27,3 %) [12].

Таблиця 4

Виробництво молочних продуктів в Україні за 2015-2021 роки

Продукт	Рік						Зростання/зниження, %	
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2021до 2015	2021 до 2020
Молоко та вершки незгущені жирністю не більше 1%, тис. т	461,1	464,3	442,7	435	433,7	335,2	-27,3	-22,7
Молоко та вершки незгущені жирністю більше 1%, але не більше 6%, тис. т	472,3	478,2	496,7	474,4	493,4	466,1	-1,3	-5,5
Молоко та вершки незгущені жирністю більше 21%, тис. т	51,3	47,9	48,6	51,3	47	46,2	-9,9	-1,7
Молоко сухе знежирене (молоко та вершки у твердій формі, жирністю не більше 1,5%), тис. т	51,2	47,6	38,1	34,5	35,3	29,7	-42,0	-15,9
Масло вершкове жирністю не більше 85%, тис. т	101	108,4	105	91,6	87,5	75,2	-25,5	-14,1
Сир свіжий неферментований, тис. т	67,8	68,2	72,6	64,1	81,4	85	+25,4	+4,4
Сир тертий, порошковий, блакитний та інший неплавлений, тис.т	96,6	94,3	97	86,1	85,2	77,8	-19,5	-8,7
Сир плавлений, тис. т	27	27,1	28,6	29,5	30,6	28,4	+5,2	-7,2
Молоко та вершки згущені, підсолоджені, тис. т	51,6	42,8	34,9	35,7	37,8	36,3	-29,7	-4,0
Молоко і вершки коагульовані, йогурт, кефір, сметана та продукти ферментовані інші, тис.т …	297,2	272,2	274,5	279,9	306,5	299,8	+0,9	-2,2
Йогурт рідкий та молоко сквашене ароматизовані, тис.т	105,8	116,3	125,9	135,8	138,8	140,5	+32,8	+1,2
Морозиво та лід харчовий інший, тис. т	135,8	151,8	156,3	157,4	141,6	142,6	+5,0	+0,7

Водночас найбільше зросло виробництво йогурту рідкого та сквашеного молока ароматизованих – на 32.8 % та сиру свіжого неферментованого – на 25,4 %.

У2021 році порівняно з 2020 роком зменшилося виробництво майже всіх видів молочних продуктів, крім йогуртів рідких та сквашеного молока ароматизованих, сиру свіжого неферментованого та морозива і льоду харчового іншого. Найбільше знизилося виробництво молока та вершків незгущених жирністю не більше ніж 1 % – на 22,7 %, молока сухого знежиреного на 15,9 %, масла вершкового жирністю не більше 85 % – на 14,1 %.

Пріоритет конкурентоспроможного розвитку молокопереробної промисловості зумовлений метою переробки молочної сировини – виготовлення високоякісної продукції широкого асортименту з максимально можливим продовженням терміну зберігання і цінними властивостями для споживачів. Реалізація цієї мети дає змогу вирішувати важливі соціально-економічні питання на регіональному та державному рівнях. Зокрема, задовольняти різнобічний попит споживачів; розширювати ринки збуту молочної продукції; створювати додану вартість; сприяти мультиплікативному ефекту від залучення у розвиток галузей сільського господарства (рослинництво і тваринництво) підвищуючи добробут населення сільських територій; поповнювати оборотні активи як молокопереробних, так і сільськогосподарських підприємств; сприяти оптимальному режиму роботи всіх ланок організаційно-технологічного процесу інтегрованого виробництва молочної продукції. Кінцева мета всієї роботи молокопереробних підприємств – виробництво молочних продуктів, які б відповідали вимогам ринку за якістю та ціною. Такий результат забезпечує комплексна система управління виробництвом, якістю, маркетингом та конкурентоспроможністю продукції молокопереробних підприємств, тому її розробка, впровадження і функціонування – основа для випуску високоякісної молочної продукції. Важливим завданням молокопереробної галузі України є забезпечення внутрішньої потреби країни молочною продукцією за рахунок власного продукування: нарощування обсягів виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах відповідної кондиції, збільшення інноваційного технологічного обладнання для глибокої переробки молочної сировини і виходу більш різноманітного асортименту продукції, експорту та відмова від ввезення імпортних молочних продуктів та їх замінників для внутрішніх потреб, з метою унеможливлювання фальсифікації і демпінгування вітчизняної харчової промисловості. Саме тому виходом із зазначеного вище стає розвиток конкурентоспроможності продукції молокопереробних підприємств [16].

Ринок молокопродуктів має доволі стійкі позиції, його стан суттєво впливає на інші ринки продуктів харчування і залишається соціально важливим, оскільки він певною мірою заміщує для окремих малозабезпечених верств населення інші продукти харчування тваринного білкового походження (м’ясо і м’ясопродукти) та водночас не захищений від конкуренції з імпортом, у більшості випадків сумнівної якості.

1.3. Експорт та імпорт молочних продуктів в Україні

У структурі зовнішньоекономічних операцій України молоко та молокопродукти знаходяться на перших місцях. Для розуміння ситуації варто розглянути обсяги і структуру експорту молокопродукції в Україні.

Згідно з підсумками за січень – грудень 2021 року, сформованими Державною митною службою України, виручка від експортних операцій з молоком та молокопродуктами становила 186,5 млн дол. США. Порівняно з відповідним періодом минулого року (186,9 млн дол. США) цей показник зменшився лише на 0,4 млн дол. США [17].

Імпорт молокопродукції становив 381,8 млн дол. США, що на 78,5 млн дол. США більше ніж у січні – грудні 2020 року, коли молочної продукції було імпортовано на суму 303,3 млн дол. США.

Найбільша частка експорту молокопродуктів у січні – грудні 2021 року припадає на молоко згущене – 22,4 тис. т (25,0 % від загального експорту молокопродуктів), молочну сироватку – 22,2 тис.т (24,7 %), молоко і вершки не згущені – 14,9 тис. т (16,6 %), масло вершкове – 10,9 тис. т (12,1 %), морозиво – 7,4 тис. т (8,3 %), сири 6,9 тис.т (7,7 %) та кисломолочна продукція – 5,0 тис. т, або 5,6 % (рис. 12).

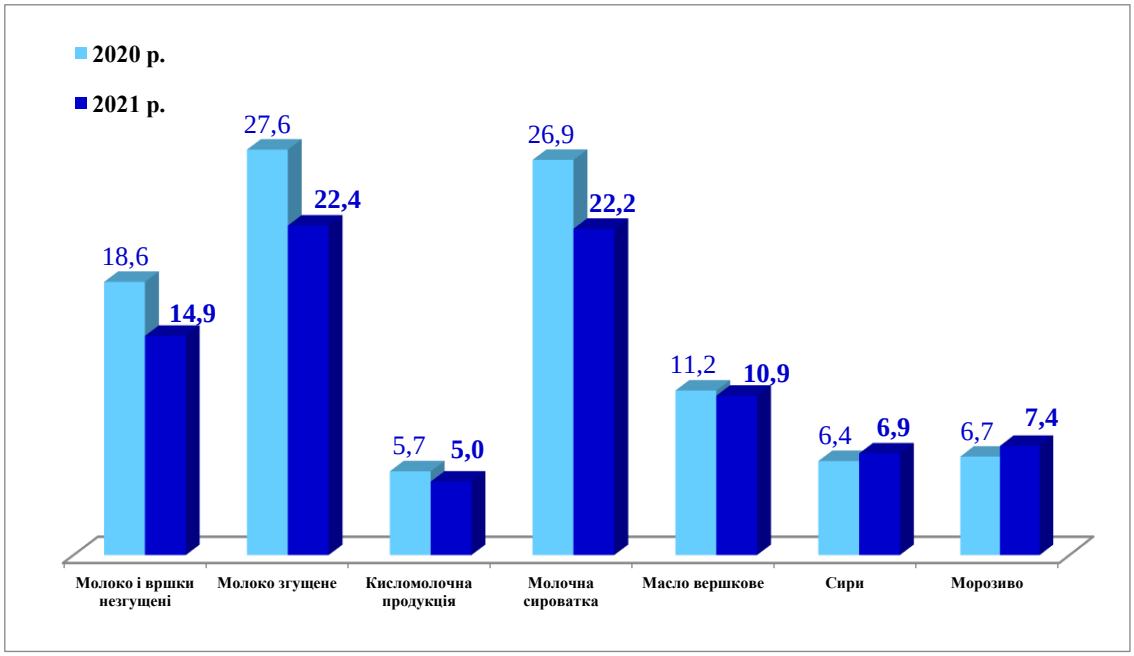

Рис. 12. Динаміка експорту молочних продуктів у січні – грудні 2020 – 2021 рр., тис. т

У січні – грудні 2021 року в основному імпортувалися сири – 55,2 тис. т (57,6 % від загального імпорту молокопродуктів), кисломолочна продукція 14,0

тис. т (14,6 %) масло вершкове – 9,1 тис. т (9,5 %), та молоко згущене – 7,8 тис. т, або 8,1 % (рис. 13).

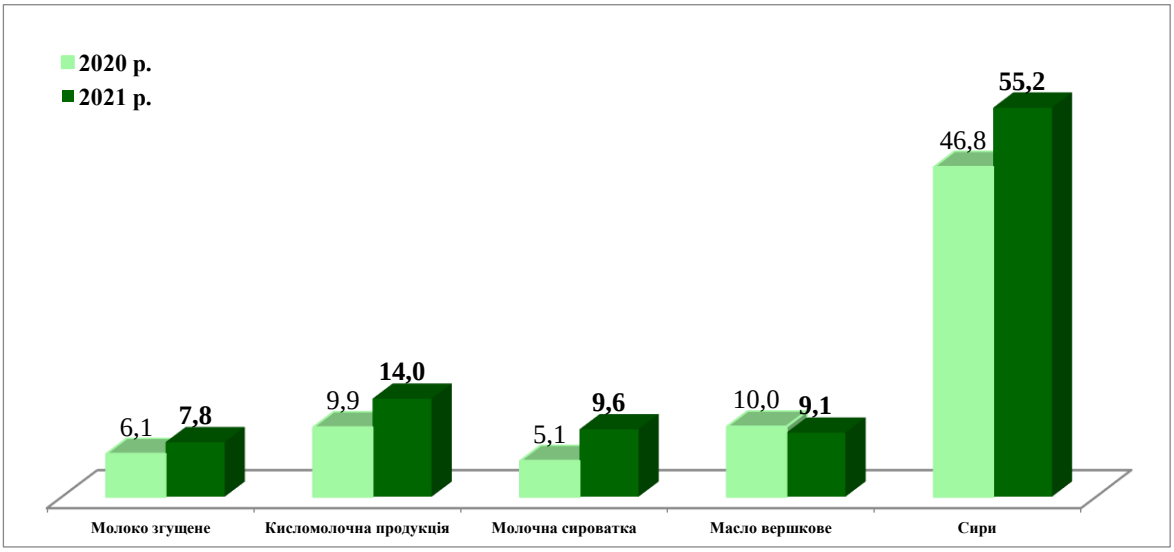

Рис. 13. Динаміка імпорту молочних продуктів у січні – грудні 2020 – 2021 рр., тис. т

Найбільшими покупцями молочної продукції, виробленої в Україні, за аналізованими групами є Казахстан, Молдова, Азербайджан та Ізраїль (табл. 5).

У січні – грудні 2021 року Україна експортувала сирів 6924 т на суму 26692 тис. дол. США. Сири переважно доставлялися до Казахстану – 48 % (12647 тис. дол. США) від загальної вартості експорту сирів та Молодови – 35 % (9402 тис. дол. США) . Імпортовано за цей період сирів 55193 т на суму 260329 тис. дол. США. Основні обсяги постачалися із Польщі – 38 % від загальної суми імпортованої продукції (100316 тис. дол. США) та Німеччини – 20 % (52702 тис. дол. США).

За цей період експортовано масла вершкового 10858 т на суму 52308 тис. дол. США. Поставки здійснено переважно до Молдови – 30 % від загальної вартості експорту продукції (3454 т на суму 15714 тис. дол.США) та Азербайджану – 22 % (2399 т на суму 11688 тис. дол. США). Щодо імпорту масла вершкового, то його обсяги становили 9148 тонн на суму 45529 тис. дол. США. Україна масло переважно імпортувала із Нідерландів – 24 % від загальної суми імпортованої продукції (2319 т на суму 11034 тис. дол. США), Німеччини – 23 % (1843 т на суму 10499 тис. дол. США) та Білорусі – 21 % (2032 т на суму 9260 тис. дол. США).

Ще одна проаналізована група – молоко та вершки згущені. Цих продуктів було експортовано 22426 т на суму 57366 тис. дол. США. Основним покупцем став Ізраїль 11 % від загальної вартості експорту цієї групи (1679 т на суму 6002 тис. дол. США). До Малайзії експортовано 8 % (1850 т на суму 4810 тис. дол. США) . Імпортовано молока та вершків згущених 7799 тонн на суму 21204 тис. дол. США. Основними постачальниками у цей період були Білорусь (5333 т, або

62 % на суму 13236 тис. дол. США), а також Німеччина – 27 % (1760 т на суму 5776 тис. дол. США).

Таблиця 5

Географічна структура експорту та імпорту молочної продукції у 2021 році

ЕКСПОРТ		ІМПОРТ	
Основні країни-покупці	Частка у загальному обсязі, %	Основні країни-постачальники	Частка у загальному обсязі, %
Сири			
Казахстан	48	Польща	38
Молдова	35	Німеччина	20
Азербайджан	4	Нідерланди	10
Грузія	3	Франція	8
США	3	Італія	7
Інші	7	Інші	17
Масло вершкове			
Молдова	30	Нідерланди	24
Азербайджан	22	Німеччина	23
Казахстан	13	Білорусь	21
Грузія	11	Польща	18
Ізраїль	7	Франція	4
Інші	17	Інші	10
Молоко та вершки згущені			
Ізраїль	11	Білорусь	62
Малайзія	8	Німеччина	27
Бангладеш	8	Польща	5
Вірменія	7	Чехія	3
Алжир	7	Франція	1
Інші	59	Інші	2

Економічні взаємовідносини у молокопродуктовому підкомплексі України характеризуються низькою ефективністю, розбалансованістю та обмеженою диверсифікацією організаційно-економічних форм їх реалізації. Удосконалення потребує уся система фінансово-економічних відносин між усіма учасниками технологічного ланцюга виготовлення кінцевої продукції молокопродуктового підкомплексу. Експортна складова виступає важливою частиною цього ланцюга.

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ МОЛОКОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ У ВОЄННИЙ ЧАС

2.1. Основні результати діяльності сектору молочного скотарства

Початок війни фактично паралізував молочний бізнес. Найбільший економічний удар на себе взяли, звісно, суб'єкти підприємницької діяльності та господарства населення – виробники молока на тимчасово окупованих та прилеглих територіях. Так, 10 із 24 областей, що перебували або досі залишаються у зонах бойових дій та окупації, постачали 42 % молока на переробку. Також 800 сільськогосподарських підприємств – виробників молока постраждали від військових дій, які відбуваються чи відбувалися на їх територіях. За даними експертів (KSE Institute) за чотири місяці військових дій виробники молока втратили 92 тис. корів, у тому числі понад 50 тис. корів у корпоративному секторі аграрної економіки. У прифронтових та окупованих зонах за експертними оцінками продуктивність корів скоротилася на 50% і більше [18].

За інформацією Асоціації виробників молока (АВМ) за три місяці війни у 2022 році орієнтовна кількість загиблих тварин у постраждалих районах досягає 92 тис. голів великої рогатої худоби, а також 42 тис. овець і кіз, 258 тис. свиней та понад 5,700 тис. птиці [19]. Тварини гинули не лише внаслідок активних бойових дій, а й через низку обмежень у годівлі, утриманні і ветеринарному забезпеченні.

Аналітики АВМ прогнозували, що за оптимістичним сценарієм до кінця 2022 року промисловий сектор може втратити 70 тис. корів, за песимістичним – понад 100 тис. корів, залежно від ситуації на фронті та деокупації українських територій.

Десять із 24 областей, що перебували або досі залишаються в зоні бойових дій та окупації, постачали 42 % молока на переробку. Загалом, близько 800 промислових молочнотоварних ферм постраждали від війни.

Сільськогосподарські підприємства на прифронтових та окупованих територіях скоротили надої на понад 50 %. Регіони, де ситуація відносно стабільна і безпечна, на початку війни також суттєво просіли в надоях через руйнування ланцюгів поставок. Проте досить швидко молочарі заходу і центру країни зуміли повернутись до довоєнного рівня, а подекуди й наростити виробництво.

В умовах повномасштабної військової агресії на фоні цілої низки конкретних проблем довоєнного періоду виникли й нові, які потребують вирішення і можуть мати різні сценарії розвитку. Тому актуалізується необхідність подальшого дослідження та наукового обґрунтування ефективної системи регулювання і функціонування молочного ринку України, оскільки частина важливих проблем досліджена недостатньо або ж потребує постійного моніторингу.

Зважаючи на викладене, актуальними стають дослідження усіх складових молокопродуктового підкомплексу в умовах запровадження воєнного стану в країні у 2022–2024 роках – від наявного поголів'я корів до експорту готових молочних продуктів.

В Україні за 30 років відбулися катастрофічні зміни у молочному скотарстві. У 2023 році поголів'я корів у всіх категоріях господарств зменшилося порівняно

з 1991 роком більше ніж у 6 разів і становить на 1 січня 2024 року усього 15 %, а саме 1262,9 тис. голів, до показника початку дев'яностих років (табл. 6) [12].

Здебільшого така ситуація виникла через катастрофічне зменшення кількості корів у сільськогосподарських підприємствах від 6191,6 тис. голів до 382,2 тис. голів – більше ніж у 16 разів. У господарствах населення такі негативні зміни були менш стрімкими – зниження становило 40,3 % до показника 1991 року (із 2186,6 до 880,7 тисяч голів).

Таблиця 6

Наявність поголів'я корів в Україні

Період, рік	Кількість корів станом на 1 січня, тис. голів		
	Усі категорії господарств	Підприємства	Господарства населення
1991	8378,2	6191,6	2186,6
2001	4958,3	1851,0	3107,3
2015	2262,7	529,2	1733,5
2020	1788,5	438,6	1349,9
2021	1673,0	423,9	1249,1
2022	1544,0	424,6	1119,4
2023	1352,8	394,2	958,6
2024	1262,9	382,2	880,7
2024 рік у % до:			
1991	15,1	6,2	40,3
2001	25,5	20,6	28,3
2021	75,5	90,2	70,5
2022	81,8	90,0	78,7
2023	93,4	97,0	91,9

Складено і розраховано за даними Держстату України.

За два роки війни на 1 січня 2024 року порівняно з 1 січня 2022 року поголів'я корів у всіх категоріях господарств зменшилося на 18,2 %, у підприємствах – на 10,0 %, тоді як у господарствах населення – на 29,5 %. Отже, корпоративні тваринницькі формування мають більше можливостей для відновлення і утримання молочного стада.

Наразі зміни відбуваються повільнішими темпами. Варто зазначити, що показник зниження поголів'я корів у господарствах населення вищий, однак у загальному підсумку все ж за кількістю голів господарства населення переважають. Зокрема станом на 1 січня 2024 року кількість корів у підприємствах становить 382,2 тис. голів, у господарствах населення – 880,7 тис. голів.

Розгляд даних офіційної статистики за 2022 рік щодо групування підприємств за кількістю корів дозволяє зробити висновки, викладені нижче.

Із загальної кількості підприємств, яка становить 1440 одиниць, найбільше – 614 підприємств, або 42, 7 % від загальної кількості, мали від 100 до 499 корів. Усього у цих підприємствах налічувалося 15,7 тисяч голів корів – 40 % від загальної кількості. Друге місце посідає група підприємств кількістю 403 одиниці (28,0 %), яка мала до 50 голів корів. Усього у цьому випадку загальна

кількість корів становить 8,3 тис. голів, або 2,1 %. Найменше підприємств у кількості 74 одиниці, або 5,1 % мали корів понад 1000 голів, однак сумарне поголів'я цієї групи має частку 30,3 % і становить 119,6 тисяч голів – друге місце у рейтингу за кількістю корів (табл. 7).

Таблиця 7

Групування підприємств за кількістю корів на 1 січня 2023 року

Показники групування				
Розподіл підприємств за кількістю голів	Кількість підприємств, одиниць	*Частка у загальній кількості, %*	Кількість корів, тис. голів	*Частка у загальній кількості, %*
Усього	1440	*100,0*	394,2	*100,0*
Із них мали голів:				
до 50	403	*28,0*	8,3	*2,1*
50 – 99	209	*14,5*	15,7	*4,0*
100 – 499	614	*42,7*	157,5	*40,0*
500 – 999	140	*9,7*	93,1	*23,6*
понад 1000	74	*5,1*	119,6	*30,3*

Сформовано за даними Держстату України.

До війни в Україні відбувалися процеси концентрації молочних ферм, бо утримання більшої кількості корів економічно вигідніше. Враховуючи це, в Україні зростала кількість спеціалізованих молочних ферм і поголів'я утримуваних ними корів. Однак слід зазначити суттєве зменшення кількості підприємств, які утримують корів: упродовж 2010–2021 років їх чисельність знизилася із 3741 до 1686 одиниць (більш як у 2,2 раза). У 2022 році їхня кількість знизилася до 1440 одиниць (у 2,6 раза менше проти показника 2010 року). Через початок воєнних дій у державі зазнали повного знищення або ж руйнації і великі, і малі підприємства галузі молочного скотарства. Відновлення відбувається не надто швидкими темпами, тож тенденція до зменшення кількості сільськогосподарських підприємств, які утримують корів, триватиме й надалі [11].

Для ефективного виробництва молока одним з головних чинників визнано формування високопродуктивного стада, оскільки молочне стадо слугує головним засобом у виробництві молочної сировини й від його продуктивності залежать результати виробництва господарюючих суб'єктів. Найкращий прояв генетичного потенціалу молочних корів відбувається у процесі повноцінної годівлі й належних умов утримання. Більше того, поєднання цих процесів виступає обов'язковою умовою для підвищення продуктивності молочного стада та, відповідно, збільшення валових надоїв молока [20].

В Україні за роки незалежності середній річний надій молока від однієї корови в господарствах усіх категорій зріс майже удвічі й становив у 2023 році 5476 кг. Господарства населення мають показник 4664 кг, що в 1,8 раза більше,

ніж у 1990 році (2637 кг). Натомість у сільськогосподарських підприємствах продуктивність корів зросла у 2,6 раза, а середній надій 2023 року досягнув 7568 кг на корову (табл. 8). Якщо ж порівняти 2023 рік із довоєнним 2021 роком, то тут відбулося зростання надоїв і знову ж таки більше у підприємствах – на 10,3 %, тоді як у господарствах населення лише на 1,3 % (табл. 8).

Проведений аналіз надає можливість констатувати той факт, що сільськогосподарські підприємства утримують виробництво молока на рівні 2700-2800 тис. т лише за рахунок зростання продуктивності корів, оскільки поголів'я у цій категорії господарств стабільно знижується.

Таблиця 8

Середній річний надій молока від однієї корови, кг

Категорія господарств	1990	2000	2015	2020	2021	2022	2023	*2023 р. до 1990 р., %*	*2023 р. до 2021 р.. %*
Господарства усіх категорій	2863	2359	4644	5129	5155	5119	5476	*191,3*	*106,2*
Підприємства	2941	1588	5352	6634	6863	6611	7568	*257,3*	*110,3*
Господарства населення	2637	2960	4437	4666	4604	4569	4664	*176,9*	*101,3*

Продуктивність корів є дуже важливим показником галузі, який визначає характер і ступінь зміни показників економічної ефективності молочного скотарства. Однак ситуація в молочному скотарстві України не стабілізується лише шляхом поступового підвищення продуктивності корів, яка зросла майже удвічі порівняно з 1990 роком. Для того, щоб досягти обсягів виробництва молока 1990 року при наявному поголів'ї корів у 2021 році, потрібно збільшити продуктивність корів до рівня понад 12 тис. кг молока на голову за рік, що на сьогодні практично нереально. Продуктивність корів в Україні залишається значно нижчою від європейських та світових показників.

Варто зазначити, що найвищий показник молочної продуктивності корів у Європі належить Данії. У 2018 році датська національна статистична служба надала результати власних опитувань та порівняльні дані по країнах ЄС. У рейтингу найвищих показників кількості молока на корову в рік перший рядок посідає Данія – 9,6 тис. кг на тварину в рік. За нею виділяються Нідерланди з показником 8,7 тис кг, тоді як Великобританія з цифрою у 8,1 тис. кг відповідає третьому місцю. Німеччина з 7,8 тис. кг на рік на тварину розташувалася відразу за трійкою лідерів [21].

Як показує статистика, останні десятиліття продуктивність серед датських корів поряд з іншими європейськими країнами демонструвала неухильне зростання. Так, у 1998 році на одну датську корову припадало в середньому 6,8 тис. кг молока на рік, що на 13% вище відповідного показника Німеччини. На думку датських експертів, це результат впливу не якогось одного чинника, а поєднання і якісної племінної роботи, і професійного консультування, і впевненого управління.

Світовим лідером серед країн є Ізраїль, де середній надій від корови за 305 днів лактації перевищує 10 тонн. Зокрема за даними ФАО ще у 2014 році продуктивність корів у цій країні становила 12688 кг на рік.

Через деструктивні зміни у молочному скотарстві держава втрачає значні обсяги сирого молока. За розрахунками, проведеними згідно з даними Держстату, в Україні виробництво молока в усіх категоріях господарств за період з 1990 року скоротилося більше ніж утричі і у 2023 році становило лише 7430,4 тис. т (у 1990 р. – 24508,3 тис. т). За цей час у сільськогосподарських підприємствах виробництво молока усіх видів зменшилося майже у 7 разів, натомість у господарства населення – в 1,3 раза. Щодо останніх, то більш показовим буде порівняння з 2000 роком, коли в господарствах населення було вироблено 8989,2 тис. т молока, тобто за 10 років обсяги у цій категорії господарств зросли у півтора раза. Отже, в період 2021-2022 років практично відбулося повернення до 1990 року (табл. 9).

Якщо ж порівняти 2023 рік з довоєнним 2021 роком, то тут виробництво молока у підприємствах зросло на 1,5 %, тоді як у господарствах населення відбувся спад на 22,3 %. А вже у період війни зміни 2023 року до 2022 року були дещо іншими – у сільськогосподарських підприємствах виробництво молока зросло на 6,3 %, у господарствах населення знизилося на 9,8 %. Тобто попри всі труднощі воєнного часу ситуація дещо стабілізувалася.

Слід зазначити, що впродовж усього проаналізованого періоду (окрім 1990 року) частка молока, виробленого в господарствах населення, превалює і знаходиться у межах 60-80 відсотків**.**

Таблиця 9

Виробництво молока усіх видів в Україні за 1990-2023 роки, тис. т

Показник	Рік								2023 р. до 1990 р., %, +, -	2023 р. до 2021 р., %, +, -	2023 р. до 2022 р., %, +, -
	1990	2000	2010	2015	2020	2021	2022	2023			
У господарствах усіх категорій	24508,3	12657,9	11248,5	10615,4	9263,6	8713,9	7767,7	7430,4	-69,7	-14,7	-4,3
У підприємствах	18634,1	3668,7	2216,6	2669,2	2761,2	2767,7	2644,2	2809,9	-84,9	1,5	6,3
Частка у загальному обсязі, %	*76,0*	*29,0*	*19,7*	*25,1*	*29,8*	*31,8*	*34,0*	*37,8*	х	х	х
У господарствах населення	5874,2	8989,2	9031,9	7946,2	6502,4	5946,2	5123,5	4620,5	-21,3	-22,3	-9,8
Частка у загальному обсязі, %	*24,0*	*71,0*	*80,3*	*74,9*	*70,2*	*68,2*	*66,0*	*62,2*	х	х	х

Доцільно проаналізувати регіональні особливості виробництва молока. За даними Держстату України у 2023 році за обсягами виробництва молока у господарствах усіх категорій лідирували Хмельницька, Полтавська, Вінницька, Тернопільська, Черкаська, Житомирська області з частками у загальному виробництві відповідно 8,7 %. 8,5 %, 8,1 %, 6,4 %, 6,0 % та 5,7 % (табл. 3).

Таблиця 10

Регіони з найбільшим виробництвом молока в Україні

2015 рік			2023 рік		
Регіон	Обсяг виробництва молока, тис. т	Частка регіону у загальному виробництві, %	Регіон	Обсяг виробництва молока, тис. т	Частка регіону у загальному виробництві, %
Україна	**10615,4**	**100**	**Україна**	**7430,4**	**100**
Вінницька	838,4	7,9	Хмельницька	679,4	9,1
Полтавська	794,5	7,5	Полтавська	660,4	8,9
Хмельницька	581,4	5,5	Вінницька	596,2	8,0
Житомирська	578,4	5,4	Тернопільська	505,4	6,8
Львівська	571,2	5,4	Черкаська	454,9	6,1
Чернігівська	552,6	5,2	Житомирська	424,4	5,7

Сформовано і розраховано за даними Держстату України.

Порівнюючи ці дані з 2015 роком, слід зазначити, що трійка лідерів залишилась незмінною, хоча Вінницька область перемістилася з першої на третю позицію. При цьому Львівська і Чернігівська області поступилися Тернопільській та Черкаській [12].

Якщо ж розглянути рейтинг усіх областей за показником виробництва молока, то на середніх позиціях знаходяться Рівненська та Одеська області з обсягами відповідно 289,3 тис. т та 285,6 тис. т, серед найнижчих – Донецька, в якій вироблено молока 36,1 тис. т, а також Запорізька з обсягом 16,0 тис. т (рис. 14).

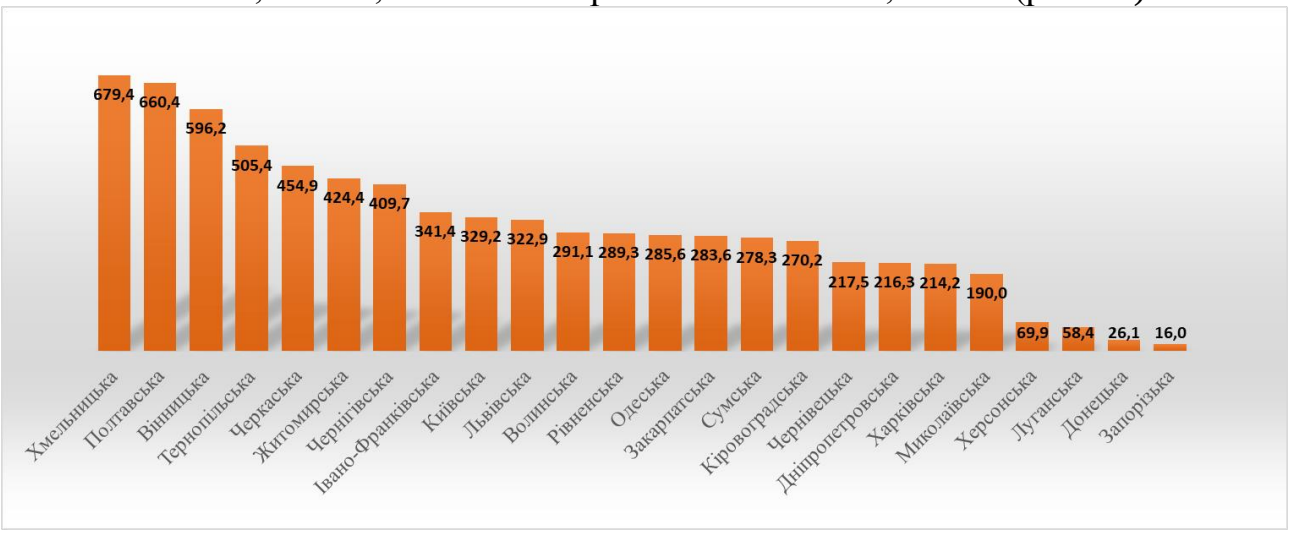

Рис. 14. Рейтинг областей України за обсягами виробництва молока у 2023 році

Наразі актуальною стала релокація бізнесу, що надає можливість працювати, створювати робочі місця, зберегти позиції на ринку та підтримати економіку держави наповненнями бюджету. Попит на молочну сировину у районах переміщення підприємств зростає, що певною мірою спонукає виробників молока до збільшення поголів'я корів і, відповідно, обсягів виробництва.

В Україні відбувається процес посилення контролю за якістю молока, особливо в сільськогосподарських підприємствах. Так, на основі Наказу Мінагрополітики від 07 квітня 2022 року № 209 «Про затвердження гігієнічних вимог до дрібнотоварного виробництва та обігу молока» запропоновано гнучкий підхід із дотримання гігієнічних вимог при виробництві молока в господарствах, на яких утримується до п'яти умовних голів дійних тварин, та його заготівлі молокоприймальними пунктами. Реалізація законодавчих основ наказу зменшить навантаження через скасування надмірно деталізованих та неактуальних вимог до дрібнотоварного виробництва молока та його обігу [18]. З іншого боку, таке регулювання забезпечить гармонізацію з Вимогами до безпечності та якості молока та молочних продуктів, затверджених наказом Мінагрополітики від 12 березня 2019 року №118. Таким чином, зроблено ще один крок із гармонізації законодавства про безпечність харчових продуктів до законодавства Європейського Союзу. Водночас держава поліпшить іміджевий рейтинг країни-експортера молочних продуктів на міжнародному ринку. Наказом передбачено вимоги до:

– первинного виробництва молока, включно з вимогами щодо контролю за станом здоров'я тварин та за використанням ветеринарних препаратів;

– приміщень і обладнання для доїння та приміщень для зберігання молока;

– доїння, первинної обробки молока та збирання молока пунктами;

– осіб (персоналу), які здійснюють доїння, первинну обробку, заготівлю та транспортування молока в пункти або на переробну потужність;

– пунктів заготівлі молока та збирання молока в пунктах і транспортування його на переробну потужність;

– дослідження молока на відповідність критеріям, установленим Вимогами до безпечності та якості молока та молочних продуктів та вжиття заходів у разі виявлення невідповідностей.

Виконання цих вимог забезпечить підвищення якості та безпечності молока, виробленого в таких господарствах, що важливо в умовах перехідного періоду з поетапного підвищення допустимих рівнів критеріїв до сирого молока.

Кількісні показники якості молока та у відсотковому співвідношенні наведені на рисунках 15 і 16.

Як свідчать дані офіційної статистики, у 2023 році від сільськогосподарських підприємств більша половина молока, яке надійшло на переробку, була гатунку екстра – 1394,7 тис. т, або 55 % від загального обсягу. Удвічі менше, а саме 703,4 тис. т, виявилося молока вищого гатунку, 1-го гатунку – 437,8 тис. т, або 17,0 %, 2-го гатунку – 23,5 тис. т, або 1,0 %. Негатункового молока надійшло 0,3 тис. т.

Порівняння наведених показників з даними довоєнного 2021 року вказує на суттєві зміни. Зокрема кількість проданого молока гатунку екстра зросла на 43,3

% – до 1394,7 тис. т. Кількість молока решти гатунків знизилася: вищого – на 19,7 %, першого – на 58,3 %, другого – у 5,2 раза, негатункового – у 17 разів (табл. 11).

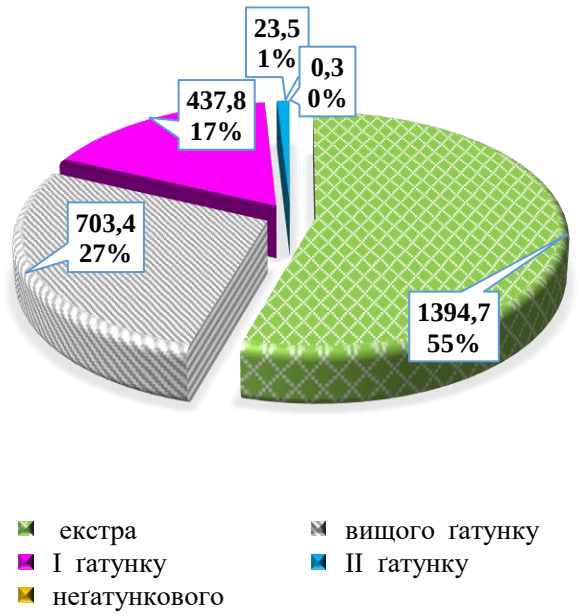

Рис. 15. Структура якості молока, проданого сільгосппідприємствами переробним підприємствам у 2023 році

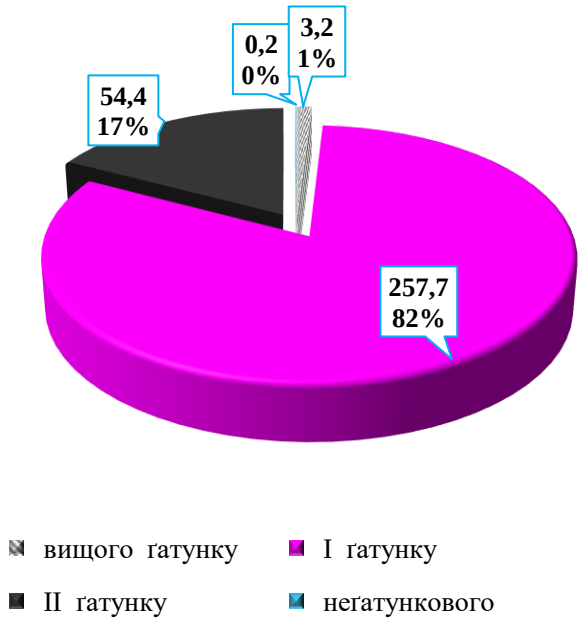

Рис. 16. Структура якості молока, проданого господарствами населення переробним підприємствам у 2023 році

Щодо господарств населення, то у 2023 році цією категорією господарств найбільше продано молока 1-го гатунку – 257,7 тис. т або 82 % (рис. 15). Наступна позиція за молоком 2-го гатунку – 54,4 тис. т, або 17,2 %. Молока вищої категорії було продано 3,2 тис. т, або 1,0 %. Ще одна група – негатункове молоко, продаж якого на переробку склав 0,2 тис. т (0,1 %).

При порівнянні показників якості молока, купленого переробними підприємствами у господарств населення, встановлено, що обсяги молока вищого гатунку зросли у 3,6 раза, хоча його кількість у 2023 році була незначною – 3,2 тис. т (табл. 11). Водночас кількість купленого молока першого, другого гатунків та негатункового зменшилася відповідно на 40,9, 49,8 та 97,8 %.

Господарства населення потребують державної допомоги для створення умов, які наблизять якість молока до необхідних стандартів. Надати необхідну підтримку можуть і переробні підприємства, які є зацікавленою стороною.

Таблиця 11

Зміни показників якості молока
у 2023 році порівняно з 2021 роком

Гатунок	2021 р., тис. т	2023 р., тис. т	Відхилення 2023 р. до 2021 р.	
			тис. т	%
Сільськогосподарські підприємства				
Екстра	973,2	1394,7	+421,5	+43,3
Вищий	875,4	703,4	-172,0	-19,7
Перший	1049,4	437,8	-611,6	-58,3
Другий	124,3	23,5	-100,8	-81,0
Негатункове	5,0	0,3	-4,7	-94,0
Господарства населення				
Вищий	0,7	3,2	2,5	зб. у 3,6 р.
Перший	435,8	257,7	-178,1	-40,9
Другий	108,4	54,4	-54,0	-49,8
Негатункове	9,1	0,2	-8,9	-97,8

Складено і розраховано за даними Держстату.

Якісне молоко – якісна молочна продукція. Це загальновідоме поняття актуалізується у період війни, має не тільки соціальний зміст, а й загальнодержавний, оскільки сприятиме нарощуванню експортного потенціалу галузі.

2.2. Тенденції у сфері виробництва молочних продуктів

Одним із найважливіших та гострих у молокопереробній галузі як до війни, так і у воєнний період, постає питання достатнього забезпечення сировиною. Від наявності необхідної кількості молока, що відповідає високим стандартам якості, залежить не лише стабільність роботи та фінансовий стан підприємства, а й сама можливість його існування. Окрім того, скорочення сировинної бази може негативно вплинути на якість кінцевого продукту та, безумовно, підвищує конкуренцію за ресурси серед виробників. Наявність виробників молока найвищого класу, форма їх організації та умови кооперації із переробниками, географічне розміщення, зумовлює діяльність галузі в будь-якій країні.

За даними Держстату Україши у 2023 році на молокопереробні підприємства надійшло 2918,4 тис. т молока. Це на 8,7 % менше, ніж довоєнного 2021 року, і водночас на 5,5 % більше ніж у 2022 році (табл. 12).

Стосовно джерел надходження найбільше молока було куплено у сільськогосподарських підприємствах – 2329,8 тис. т, що на 3,3 % більше ніж у 2021 році і на 9.9 % від результату 2022 року.

У господарствах населення куплено рекордно низьку кількість молока порівняно з 2021 роком – на 43,0 % менше (315,7 тис. т). Результат до 2022 року теж був від'ємним – меншим на 11,0 %.

Таблиця 12

Обсяги надходження молока на переробні підприємства у 2021-2023 роках, тис. т

Показник	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. до 2021 р., %	2023 р. до 2022 р., %
Загальна маса надходження молока сирого	**3197,8**	**2767,5**	**2918,4**	**91,3**	**105,5**
Із нього:					
Куплено	**3031,9**	**2684,4**	**2875,4**	**94,8**	**107,1**
У тому числі у:					
підприємств	2477,9	2329,8	2559,7	103,3	109,9
населення	554,0	354,6	315,7	57,0	89,0
Молоко, яке надійшло на перероб-лення на давальницьких засадах	**148,1**	**75,7**	**36,7**	**24,8**	**48,4**
Молоко власне вироблене, яке надійшло на перероблення	**17,8**	**7,4**	**6,3**	**35,4**	**84,8**

Складено і розраховано за даними Держстату.

Стосовно молока, яке надійшло на давальницьких засадах та власно виробленого, то тут зміни порівняно з довоєнним періодом виявилися масштабнішими – зниження відповідно у 4 та майже у 3 рази. Однак обсяги з цих джерел незначні і не мають великого впливу на забезпечення молокопереробних підприємств сировиною.

Середні ціни купівлі молока переробними підприємствами у 2023 році у середньому зросли на 14,4 % – з 10224,5 грн/т до 11692,7 грн/т (рис.17). Господарства населення продали молоко за значно нижчою ціною порівняно з сільськогосподарськими підприємствами – 7732,9 грн/т проти 12181,0 грн/т. Здебільшого це зумовлено низькою якістю молока перших. У цієї ситуації можливі двоякі наслідки – з одного боку вона має спонукати населення до вжиття заходів щодо поліпшення якості, а з іншого – не мотивує до збільшення поголів'я корів.

Через два роки повномасштабної війни молочна галузь України реагує на всі виклики сьогодення, намагається постійно адаптуватися та трансформуватися. Чим довше триває війна, тим глибші проблеми галузі, наприклад, посилюється дефіцит молока-сировини. Більше того, додаються нові проблеми, як-от блокада західного кордону країни. Разом із тим молокопереробна галузь України продовжує працювати, виживати та шукати своє місце на глобальній мапі світу [22].

Останні тридцять років ситуація в молочній галузі України кардинально відрізняється від того, що відбувається на глобальному рівні. Світове виробництво виросло у 1,5 раза, тоді як внутрішнє скоротилося втричі. Відбулося скорочення і кількості молочнотоварних комплексів, і переробних підприємств [10].

Рис. 17. Середні ціни купівлі молока у 2022-2023 роках, грн/т

За інформацією, викладеною у джерелі [22], кількість молокопереробних підприємств у 2020–2022 роках становила відповідно 192, 178 та 120, тобто повномасштабне вторгнення у 2022 році призвело до скорочення виробників молочних продуктів на 58 одиниць.

В інших джерелах [10] наявна інформація, за якою станом на 1 січня 2022 року дозвіл на виробництво молочних продуктів отримали 140 суб'єктів підприємницької діяльності у сфері переробки та виробництва молокопродуктів, однак з них лише 111 здійснювали виробничу діяльність. Із початком воєнних дій молокопереробна галузь втратила на окупованих і тимчасово окупованих територіях 38 підприємств, тому станом на 1 грудня налічувалося 73 працюючих суб'єкти господарювання у цій сфері АПК. Загальна потужність підприємств, які залишилися, становить 4,9 млн т сировини. Виходячи з попередніх досліджень, у 2022 році в усіх категоріях господарств вироблено близько 8 млн т молока, з них понад 60 % у господарствах населення. На перероблення надійшло біля 3 млн т. Отже потужності підприємств були не завантажені. Це вкрай негативний чинник, оскільки у такому випадку витрати, зокрема й на енергоносії, на одиницю виробленої продукції значно вищі, ніж при роботі підприємства на повну потужність. Окрім того, аварійні і стабілізаційні відключення електроенергії та перехід на генератори спричинили зростання собівартості продукції на 10−15%.

На жаль, в умовах воєнного періоду відсутня офіційна статистика щодо обсягів виробництва молочних продуктів за видами, а наявні лише індекси виробництва, тобто показник збільшення або ж зменшення до попереднього року. Згідно з такою інформацією здійснено розрахунки і аналіз (табл. 13).

Наведені дані свідчать, що виробництво усієї продукції харчової промисловості, і молочних продуктів зокрема, у довоєнний період відрізнялось

строкатістю. Проте здебільшого індекси виробництва до попереднього року були нижчими за 100 % [12]. Із початком повномасштабного вторгнення у 2022 році молокопереробна галузь зазнала значних втрат у всіх сферах своєї діяльності, що спричинило зниження виробництва на 20,4 %. Однак в подальшому галузь відновила багато позицій, що стало поштовхом до нарощування виробництва молочних продуктів у 2023 році на 4,0 %. Харчова промисловість в цілому мала кращий показник – 115,6 % до попереднього 2022 року.

Таблиця 13

Індекси виробництва молочних продуктів за 2020-2023 роки, %

Показник	Період (рік)						2022 до 2021, %	2023 до 2022, %
	2010	2015	2020	2021	2022	2023		
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	103,7	89,1	99,2	94,6	78,4	115,6	-21,6	+15,6
Виробництво молочних продуктів	98,6	98,7	100,2	94,5	79,6	104,0	-20,4	+4,0

Складено і розраховано за даними Держстату.

У січні-березні 2024 року до січня-березня 2023 року за даними Держстату індекс виробництва молочних продуктів становить 104,9 %, тобто відбулося зростання на 4,9 %. У промисловості в цілому за цей період індекс виробництва становить 111,2 %, а ось у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів показник вищий – 117,6 % (рис. 18). До кінця поточного року ситуація може змінитися у той чи інший бік.

Рис. 18. Індекси виробництва продукції за січень-березень 2024 року порівняно із січнем-березнем 2023 року, %

2.3. Експортно-імпортні позиції ринку молока і молочних продуктів України

Молокопереробна галузь України завжди була експортоорієнтованою. Однак останніми роками через зниження рівня розвитку сировинної бази та багатьох інших чинників обсяги експорту почали знижуватися. Варто зазначити, що 2022 рік, який на початку війни був вкрай несприятливим, виявився вдалим через поступове зміцнення експортних позицій. Навесні з початком воєнних дій внутрішній попит катастрофічно знизився, експорт молочних продуктів теж був дуже обмеженим. Через порушені логістичні ланцюги, відсутність можливості відправляти товар через порти Чорного моря, значно, для деяких маршрутів вп'ятеро, зросла вартість доставки до країн імпортерів. Одні трейдери-імпортери зовсім перестали контрактувати український товар, інші вже не платили попередню оплату за нього, як це робилося раніше. Але влітку 2022 року ситуація в зовнішній торгівлі кардинально змінилася. Українські виробники спільно з трейдерами та за допомоги урядових структур змогли напрацювати нові логістичні можливості і експорт почав стрімко зростати.

Особливо молочники завдячують своєму порятунку країнам ЄС, які значно спростили умови транзиту через власну територію і, що найголовніше, дозволили постачати в Європу товари без квот та мит. Адже левова частка окремих товарів (масла, сухого молока, казеїну) у цей час продавалася саме в ЄС.

На активність експорту впливали також і ринкові настрої. В ЄС впродовж трьох кварталів 2022 року ціни на молочну продукцію зростали. Наприклад, вершкове масло в ЄС тривалий період продавалося за цінами понад 7500 USD/т. Сухе знежирене молоко також довго торгувалося за цінами більше 4000 USD/т, що також вважається рекордом за багато років.

Разом з тим у третьому кварталі 2022 року ціни почали різко знижуватися. На деякі молочні товари, як-от сир Гауда, в кінці зими вони знизилися до семирічного мінімуму, якщо не враховувати короткочасне цінове падіння на початку пандемії Covid-19 у 2020 році. В лютому 2023 року вартість вершкового масла в ЄС вже опустилася нижче позначки 5000 USD/т, а СЗМ коштувало лише 2800 USD/т, що на третину менше, ніж у 2022 році. При таких цінах українським експортерам вже не дуже цікаво торгувати навіть з європейськими країнами [23].

Це свідчить про те, що динаміка молочного ринку кардинально може змінюватися за короткий період часу.

Українські експортери вдало скористалися умовами, які склалися на ринку ЄС у певний період 2022 року. Це дало можливість за результатами 2022 року вивести український експорт масла на рівень значно вищий, ніж у попередньому, довоєнному році, і вийти на 1 місце серед країн, що постачають цей товар до ЄС, випередивши навіть традиційного лідера Нову Зеландію (табл. 14).

Також відбувалися зміни в імпорті експорті молочних продуктів у трирічний період, зокрема стосовно масла вершкового та сирів.

У 2022 році обсяги експорту масла вершкового порівняно з довоєнним 2021 роком зросли на 29,9 % і становили 14102 т. Експортна виручка зросла на

56,3 % – до 81741 тис. дол. США. Експорт сирів усіх видів також зріс: за обсягами – на 29,8 %, за вартістю – на 58,4 % [17].

Таблиця 14

Показники експорту та імпорту масла вершкового і сирів усіх видів за 2021-2023 роки

Показник	Період, рік					
	2021	2022	2023	2022 до 2021, %	2023 до 2022, %	2023 до 2021, %
ЕКСПОРТ						
Масло вершкове:						
Вартість, тис. дол. США	52304	81741	41770	+56,3	-48,9	-20,1
Вага, т	10856	14102	7790	+29,9	-44,8	-28,2
Сири усіх видів:						
Вартість, тис. дол. США	26689	42274	39962	+58,4	-5,5	49,7
Вага, т	6921	8983	8879	+29,8	-1,2	28,3
ІМПОРТ						
Масло вершкове:						
Вартість, тис. дол. США	45530	7908	16633	-82,6	+110,3	-63,5
Вага, т	9146	1129	2657	-87,7	+135,3	-70,9
Сири усіх видів:						
Вартість, тис. дол. США	260328	182160	20774	-30,0	-88,6	-92,0
Вага, т	55190	33818	33685	-38,7	-0,4	-39,0

Складено і розраховано за даними Державної митної служби [17].

Однак у 2023 році порівняно з 2022 роком сталися різкі зміни – обсяги експорту масла вершкового становили усього 7790 т, що менше на 44,8 %. Не досягнуто навіть рівня довоєнного 2021 року – зниження становить 28,2 %.

Щодо імпорту, то тут ситуація діаметрально протилежна: у 2022 році значне зниження по обох аналізованих позиціях (на 82,6 % та 87,7 %), у 2023 році до 2022-го – велике зростання відповідно у 1,1 та 1,4 раза.

Позиції України як експортера молочних продуктів на світовому ринку постійно змінюються. Останні кілька десятків років країна традиційно була нетто-експортером молочної продукції, але за 2019-2021 роки ситуація змінилася, експорт скорочувався, а імпорт стрімко зростав. У 2021 році, вперше за роки незалежності, обсяг імпорту молочних товарів фактично зрівнявся з обсягом експорту в еквіваленті молока, а в грошах навіть трохи перевищив його.

Можливість експорту та його економічна привабливість впливає на внутрішній молочний ринок: визначає попит переробних підприємств на сире молоко, і, відповідно, призводить до зміни його закупівельної ціни. Активність експортних продажів залежить від кон'юнктури світового ринку, спроможності вітчизняних підприємств конкурувати на цьому ринку та наявності доступної сировини [23].

Молочний ринок має задовольняти різнобічний попит споживачів; розширювати ринки збуту молочної продукції; створювати додану вартість;

сприяти підвищенню добробуту населення територіальних громад через участь у процесі аграрників; поповнювати оборотні активи як молокопереробних, так і сільськогосподарських підприємств; сприяти оптимальному режиму роботи всіх ланок організаційно-технологічного процесу інтегрованого виробництва молочної продукції. Значимість молочного сектору АПК зумовлює необхідність раціонального поєднання механізмів ринкового саморегулювання із інструментами державного втручання в сучасні економічні процеси [16].

ВИСНОВКИ

Розвиток молочного ринку України є пріоритетним, оскільки функціонує задля важливих цілей та характеризується не тільки економічною, а й соціальною спрямованістю як на регіональному, так і на державному рівнях.

Дослідження показало, що молокопереробна галузь має значні проблеми із сировинною базою, а діяльність підприємств супроводжується багатьма викликами і ризиками. Виробники молочної сировини переважно малі та роздрібнені, що ускладнює селекційну роботу, практично унеможливлює довгострокові партнерські відносини з переробниками, справляє негативний вплив на якість молока і формування ефективної цінової політики.

Галузь молочного скотарства перебуває під впливом загальних кризових явищ у економіці та потребує активної державної підтримки для уникнення повного занепаду. Це стосується і сільськогосподарських підприємств, і господарств населення.

У державі існують труднощі з відбудовою великих промислових молочних комплексів, які були б спроможні виробляти значну кількість молочної сировини з найменшими витратами усіх видів ресурсів. Це зумовлює потребу в значних інвестиціях для досягнення такого рівня виробництва, яке забезпечить отримання якісних показників молока відповідно до європейських стандартів. Сподіватися на іноземних інвесторів сьогодні не варто, оскільки вони практично не вкладають кошти в аграрний сектор економіки. Оскільки переробні підприємства найбільше зацікавлені в безперебійному надходженні молочної сировини для завантаження своїх потужностей, вони і можуть стати основними інвесторами. Особливо це стосується великих переробних підприємств, які активно впроваджують інновації та мобільно реагують на кон'юнктурні зміни ринку. Учасники молочного ринку мають спільні цілі й проблеми і зацікавлені у продуктивній співпраці із захистом інтересів обох сторін.

Відбувається зменшення внутрішнього попиту на ринку через зниження рівня доходів населення та традиційного зменшення споживання у літній період. Зростає собівартість виробництва молока і готових молочних продуктів через здорожчання енергоресурсів. Останні становлять значну частку у собівартості для переробного підприємства та сільськогосподарського товаровиробника, що значно обмежує ефективність ведення молочного бізнесу. Ці та інші чинники справлятимуть негативний вплив на функціонування молочного ринку.

Важливо врегулювати проблемні питання на територіях, пов'язаних з військовими діями. Сільгоспвиробники у 2-3-5- кілометровій зоні від кордону з рф не мають можливості повноцінно працювати. Необхідно, щоб держава долучилася до компенсації витрат, яких зазнають аграрії. Міністерством аграрної політики та продовольства України пропонується щорічна виплата компенсації з моменту, коли діяльність стала неможливою через воєнний стан.

Зараз розробляються законодавчі зміни, які передбачатимуть дотації сільгоспвиробникам у таких регіонах. Також постійно триває робота над оновленням і продовженням на наступні роки програми «Доступні кредити 5-7-

9». Урядовий портал повідомляє, що за час дії воєнного стану в Україні у рамках Державної програми «Доступні кредити 5-7-9%» укладено 42847 кредитних договорів на загальну суму 170,5 млрд грн (у тому числі банками державного сектору – 32 072 кредити на суму 86,5 млрд грн).

Одна з серйозних проблем для сільгоспвиробників у прифронтовій зоні – забезпечення електроенергією. Тому ухвалені законодавчі зміни щодо звільнення від мита та ПДВ на ввезення в Україну обладнання для енергетики та запроваджено пільгове кредитування на його придбання.

Крім того, для сільгоспвиробників у прифронтових регіонах діє низка державних програм з підтримки. Зокрема це допомога фермерам на поголів'я худоби: ті, хто утримує від 3 до 100 корів, можуть отримати 7 тисяч гривень на одну голову. Також можна отримати до 8 млн грн на створення переробного підприємства.

Створення та запровадження державних програм щодо надання підтримки сільгоспвиробникам для відновлення поголів’я, яке катастрофічно зменшується, є актуальним для усіх категорій господарств та усіх регіонів. Це безперечно вплине і на виробництво молочної сировини, і на випуск молочних продуктів.

Для молокопереробних підприємств вагомою підтримкою стануть зміни програм кредитування, які нададуть можливість наростити потужності, впровадити новітні технології, устаткування, пакування тощо. Впровадження інновацій здебільшого відбувається за рахунок самих підприємств. Отже, і у цьому напрямі державні інвестиції будуть гарантом підвищення інноваційної активності у галузі. Державна підтримка може надаватися у різних формах, таких як фінансова допомога, зниження податкових ставок або вартості енергоресурсів, надання грантів на дослідження та розробку, підтримка у залученні іноземних інвестицій та технологій, що сприятиме стимулюванню інноваційного потенціалу підприємств, допоможе у впровадженні нових технологій та поліпшенні конкурентоспроможності.

Через повномасштабне вторгнення негативні тенденції у молочному секторі можуть тривати і надалі. Внутрішній молочний ринок у першу чергу залежатиме від викликів і загроз військового часу, зовнішній – від можливості транспортувати молочну продукцію за межі держави та стану європейського і світового ринків. У зонах бойових дій та окупації перебувають населені пункти, де виробляли значну кількість молочної сировини у довоєнний період. Зруйновані або ж зазнали значних фінансових і матеріальних втрат багато молокопереробників. Значна їх частка змушена була перенести свої потужності в інші регіони і налагоджувати діяльність у нових умовах. Для подолання викликів і ризиків сьогодення український молокопродуктовий підкомплекс потребує і державної, і міжнародної підтримки. Зрозуміло також, що в умовах воєнного стану бізнесу необхідно пристосовуватися до нових умов, розробляти резервні плани та здійснювати управління ризиками.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Міняйло О., Міняйло В., Лінецька Я. Молокопродуктовий підкомплекс України: тенденції розвитку. Товари і ринки. 2018. № 4. С. 20–35.

2. Зелена книга регулювання ринку молока. URL : https://cdn.regulation.-gov.ua/0b/88/4a/e7/regulation.gov.ua_

3. Світовий ринок і місце молока на ньому. URL : http://milkua.info/uk/post/svitovij-rinok-moloka-i-misce-ukraini-na-nomu

4. Васильчак С. В. Розвиток виробництва молока та ринку молочних продуктів в Карпатському регіоні України: автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.07.02. Київ, 2006. 45 с. URL:http://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/581

5. Мудрак Р. П., Цимбалюк Ю. А., Корман І. І. Маркетинговий аналіз національного ринку молока та молочної продукції. Актуальні проблеми економіки. 2016. № 8. С. 69-84. URL:http://lib.udau.edu.ua/handle/123456789/4850

6. Бєлінська Н. С., Лесько О. Й. Економічна ефективність діяльності молокопереробних підприємств в період ринкових трансформацій в Україні (1991–2007 роки) : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2012. 280 с. URL: http://publish.vntu.edu.ua

7. Мошковська О. А. Аналіз сучасного стану молокопродуктового підкомплексу України, проблем його розвитку та шляхів їх вирішення. Агросвіт. 2019. № 18. С. 16 – 23. URL: http://www.agrosvit.info/?op=1&z=2953&i=2

8. Чемерис В. А., Душка В. І., Максим В. Л. Перспективні напрями розвитку ринку продукції молочного скотарства. Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal. 2016. № 2. С 79–91. URI: https://are-journal.com/are/article/view/38

9. Ларіна Я. С., Гречуха А. О. Аналіз сировинної бази, обсягів виробництва і збуту продукції молокопереробних підприємств в Україні. Науковий вісник НУБіП України. 2018. № 290. С. 153–163. URL http://journals.nubip.edu.ua/index.php-/Economica/article/view/12286/10665

10. Ібатуллін М. І., Артімонова І. В., Свиноус Н. І., Сіра Ю. В. Економічні аспекти функціонування ринку молока та молокопродуктів в умовах запровадження військового стану в країні. Інноваційна економіка. № 2-3/2022. С. 5–10. URL: http://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/955/1034

11. Тулуш Л. Молочна галузь за воєнного стану. URL: https://infagro.com.ua

12. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL:www.ukrstat.gov.ua (дата звернення 14.06.2024).

13. Івченко В. М., Мамочка А. Ю. Моніторинг кон'юнктури внутрішнього і зовнішнього ринку тваринницької продукції України (січень–грудень 2021 року). Київ : НДІ «Украгропромпродуктивність». 2022. 69 с.

14. Товарність молока. URL: https://media.infagro.com.ua

15. Яців І. Б., Яців С. Ф. Формування цін на сільськогосподарську продукцію як чинник розвитку аграрного сектору економіки. Аграрна економіка. 2015. Т. 8, № 1-2. С. 24-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ae_2015_8_1-2_6.

16. Карпенко В. Л. Аналіз стану розвитку молокопереробної галузі України. Вісник Хмельницького національного університету. 2020. № 5. С. 90–101.

17. Державна митна служба України. URL: https://customs.gov.ua/ (дата звернення 28.06. 2024).

18. Цвігун А., Семисал А. Організаційно-економічні засади реалізації молока переробним підприємствам в умовах воєнного стану. *Економічний аналіз.* 2023. Т. 33, № 4. С. 74-81.

19. Тварини гинуть не лише через активні бойові дії – в Україні уже втрачено понад 50 тис. корів. URL: https://greenpost.ua/news/tvaryny-gynut-ne-lyshecherez- aktyvni-bojovi-diyi-v-ukrayini-uzhe-vtrachenoponad- 50-tys-koriv-i46106 (дата звернення 2.07.2024).

20. Руткевич Т. І. Економічна ефективність виробництва молока. Ефективна економіка. 2015. № 12. URL http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4658

21. Де в Європі найпродуктивніші корови. URL: http://milkua.info/uk/post/de-v-evropi-najproduktivnisi-korovi (дата звернення 10.07.2024).

22. Корова у дворі, то і харч на столі. Як виживає молочна галузь України під час війни. URL: https://latifundist.com/cards/82-korova-u-dvori-to-i-harch-na-stoli-yak-vizhivaye-molochna-galuz-ukrayini-pid-chas-vijni (дата звернення 1.08.2024).

23. Молочний експорт – потужна підтримка молочної галузі. URL: https://agrobusiness.com.ua/molochnyi-eksport (дата звернення 1.08. 2024).

Наукове видання

Івченко Володимир Миколайович,
Зірнзак Олена Степанівна,
Солошонок Алла Леонідівна,
Полонська Ольга Миколаївна та ін.

Оцінка діяльності молокопродуктового підкомплексу АПК у довоєнний період та в умовах війни

Редактор *Г. Г. Руденко*
Комп'ютерне складання та верстання *А. Л. Солошонок*

The development of the dairy product subcomplex of Ukraine during the war and the war period was observed. The dynamics of milk production, the number of cows and their productivity by categories of governments, the average prices of milk sales by governments of all categories were analyzed. The indicators of the supply of milk at processing enterprises, the structure of supply from various products and the average prices for the purchase of milk by processing enterprises are revealed. The price trends in the sphere of milk purchases in Ukraine and the EU countries have been identified. The main indicators of the production of finished dairy products, their import and export are characterized. The development of the ham and dairy product subcomplex is directly supported by the pressures and threats of today.

Підп. до друку 25.02.21	Формат 84×108 1/32.	Папір друкарський № 2.
Гарнітура Times New Roman.	Друк офсетний.	Ум. друк. арк. 1,8.
Обл.- вид. арк. 2,8.	Наклад 300 прим.	Зам. №

Український науково-дослідний інститут продуктивності агропромислового комплексу Міністерства аграрної політики та продовольства України

03035, Київ-35, Солом'янська площа, 2.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДК № 1375 від 28.05.03